

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
Факультет географії, туризму та історії
Кафедра туризму та економіки

«Допущено до захисту»

В.о. завідувача кафедри

_____ О.А. Матіщук

« ___ » _____ 2022 р.

Реєстраційний № _____

« ___ » _____ 2022 р.

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ АРХЕОЛОГІЧНИХ ТУРІВ
В УКРАЇНІ ТА ЗА КОРДОНОМ

Кваліфікаційна робота студентки
групи ТУР-18

ступеня вищої освіти: бакалавр
спеціальності 242 Туризм

Руденко Ганни Мирославівни

Керівник:

кандидат географічних наук, доцент

Шиян Дарья Валеріївна

Оцінка:

Національна шкала _____

Шкала ECTS _____ Кількість балів _____

Голова ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

Члени ЕК _____

(підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

_____ (підпис) (прізвище, ініціали)

Кривий Ріг - 2022

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СВІТОВІЙ ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ.....	6
1.1. Поняття археологічного туризму: сутність, зміст та класифікація	6
1.2. Історія та передумови археологічного туризму.....	12
1.3. Особливості організації археологічних турів.....	16
РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АРХЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ.....	20
2.1. Стан та перспективи розвитку археологічного туризму у Світі.....	20
2.2. Аналіз та характеристика ринку археологічного туризму в Україні.....	25
2.3. Розробка авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».....	32
РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ВЛАСНО РОЗРОБЛЕНОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО ТУРУ «КОШТОВНОСТІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ВІД КАМІНЦІВ ДО ПАЛАЦІВ!».....	50
3.1. Розрахунок кошторису витрат та собівартість розробленого авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».....	50
3.2. Аналіз шляхів зниження витрат собівартості туру.....	57
ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	67

ВСТУП

Актуальність теми. Важливим сегментом подорожей завжди був пізнавальний туризм, метою якого є ознайомлення з унікальними історико-культурними цінностями. Не дивлячись на це, більшість і історичних, і культурних пам'яток є недоступними, а іноді навіть ізольованими від загального туристичного погляду. Особливо мало уваги приділяється розвитку та популяризації специфічних груп історико-культурних рекреаційних ресурсів, зокрема археологічних ресурсів.

Враховуючи історичну спадщину України, саме археологічні ресурси можуть представляти та позиціювати регіони України як культурний туризм, виступати новим асортиментним продуктом, і відповідно наповнювати місцевий та державний бюджет.

Археологічний туризм у світі користується все більшою популярністю і є одним з напрямків спеціалізованого туризму. Існують археологічні тури для професіоналів і любителів, вони різні по складності і рівню комфорту, можуть виступати як самостійний вид відпочинку, так і складовою пакетного туру. На сьогодні різні форми історико-археологічного туризму виступають в структурі найпопулярніших видів організованого і самостійного відпочинку.

Археологічний туризм - це підвид не тільки історичного, культурно-пізнавального, але і наукового туризму, загальною метою якого є ознайомлення туриста з первісними пам'ятниками культури та архітектури, наскального живопису, печерами, курганами, предметами побуту. Це консультації, спілкування та супровід професійних істориків, геологів, археологів, відвідування лекції на археологічну тематику, можливість участі у розкопках.

Попри те, що на сьогодні археологічний туризм є доволі популярним та економічно привабливим видом туризму у Світі, в Україні даний вид туризму є не досить розвинутим, що зумовлено низкою чинників, зокрема, неналежним

рівнем державного регулювання та недостатнім фінансуванням археологічної сфери, низьким рівнем організації та проведення археологічних турів тощо. З огляду на це було обрано тему кваліфікаційної роботи «Перспективи створення археологічних турів в Україні та за кордоном», що є актуальною та представляє значний теоретичний та практичний інтерес.

Аналіз попередніх досліджень. Археологічний туризм досліджувався та освітлювався у наукових розробках вітчизняних та зарубіжних учених у сфері археології, історії, географії, туризмознавства, серед яких можна відзначити: Ю.О.Карягіна, З.І. Тимошенко, М.П. Кляпа, Ф.Ф. Шандора, Т.Ю. Тихонова, Є.В. Кіреєнкова, В.Г. Герасименка, М. Мирош, О. Роїк, М.П. Мальську, О.О. Любіцеву, О.В.Третьякова, А.А. Мазаракі, І.С.Винокур, Д.Я. Телегіна, В.С. Пазенка, В.К. Федорченка, Д.В.Акімова, П. Курінного та інших науковців.

Мета наукової роботи - дослідження особливостей організації та перспектив розвитку археологічних турів у Світі та Україні; розробка авторського археологічного туру Україною.

Завдання:

- визначити поняття «археологічного туризму», його сутність, зміст та класифікацію;
- дослідити історію та передумови розвитку археологічного туризму;
- зазначити особливості організації археологічних турів;
- проаналізувати та охарактеризувати стан й перспективи археологічного туризму у Світі та Україні;
- розробити авторський археологічний тур, скласти маршрут, розрахувати кошторис витрат та собівартість, економічно обґрунтувати доцільність його впровадження на вітчизняному туристичному ринку.

Об'єкт дослідження - археологічний туризм.

Предмет дослідження - сучасний стан та перспективи розвитку археологічного туризму в Україні, особливості організації археологічних турів.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження, його об'єкта та предмета.

В роботі використовувалися наступні методи: теоретичні (аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, абстрагування поняття «археологія» та «археологічний туризм», його класифікація); історичний (аналіз історії виникнення археологічного туризму, дослідження пам'яток історії, археології та культури); математичні методи аналізу (були застосовані з метою проведення розрахунку економічних витрат та собівартості авторського археологічного туру Україною); формально-логічні методи та способи обробки інформації тощо.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дослідження можуть бути використані у науково-дослідній роботі при проведенні подальших досліджень щодо організації археологічних турів Україною, а також у навчальному процесі - в ході викладання студентам закладів вищої освіти за спеціальністю «Туризм» дисциплін: «Туристичні ресурси України», «Рекреаційні комплекси світу», «Туристичне країнознавство», «Географія туризму», «Археологічний туризм», «Історія туризму» тощо.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел і додатки. Основний зміст викладено на 82 сторінках. Робота містить 16 таблиць, 3 рисунки та 4 додатки. Список використаних джерел - 46 найменувань.

РОЗДІЛ 1. АРХЕОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ТА ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У СВІТОВІЙ ТУРИСТИЧНІЙ ІНДУСТРІЇ

1.1. Поняття археологічного туризму: сутність, зміст та класифікація

Єдиного визначення археологічного туризму не існує, тому що це порівняно молодий напрямок туризму, а його елементи можна знайти в наступних суміжних видах туризму: культурно-пізнавальному, науковому, історичному, етнографічному, спелеотуризмі, релігійному туризмі тощо.

Розглянемо сутність поняття археологічний туризм.

Українські науковці Кляп М. П. та Шандор Ф. Ф. визначають археологічний туризм як «різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками» [17].

Карягін Ю. О., Тимошенко З. І. та ін. автори під археологічним туризмом розуміють «різновид туризму, метою якого є відвідування місцевості, пов'язаної з археологією та археологічними розкопками» [14].

«Археологічний туризм - це різновид культурно-пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення туриста з первісними пам'ятниками культури та архітектури, наскальним живописом, печерами, курганами, предметами побуту, з наданням супроводу професійного археолога та лекцій на археологічну тематику» [15].

Оленовський М.Л. визначає *археологічний туризм* як «підвид наукового туризму, метою якого є залучення непрофесійних археологів-аматорів в організації польових робіт, у супроводі компетентних осіб, з подальшим наданням таких послуг, як розміщення, харчування та розваги» [33].

Археологічний туризм є одним з підвидів культурно-історичного туризму, метою якого є відвідування історичних місць, ознайомлення туристів з первісними пам'ятниками культури, поїздки у складі експедицій професійних

археологів та істориків, участь в археологічних розкопках та інших наукових дослідженнях тощо [3, 32].

Археологічний туризм у своїй діяльності керується статтею 1, Розділу I, Закону України «Про охорону археологічної спадщини», в якому визначаються загальні положення та певні визначення [35]:

«Культурна спадщина - сукупність успадкованих людством від попередніх поколінь об'єктів культурної спадщини» [35];

«Об'єкти культурної спадщини - визначне місце, споруда (витвір), комплекс (ансамбль), їхні частини, пов'язані з ними рухомі предмети, а також території чи водні об'єкти (об'єкти підводної культурної та археологічної спадщини), інші природні, природно-антропогенні або створені людиною об'єкти незалежно від стану збереженості, що донесли до нашого часу цінність з археологічного, естетичного, етнологічного, історичного, архітектурного, мистецького, наукового чи художнього погляду і зберегли свою автентичність» [35];

«Археологічна спадщина України - сукупність об'єктів археологічної спадщини, що перебувають під охороною держави, та пов'язані з ними території, а також рухомі культурні цінності (археологічні предмети), що походять з об'єктів археологічної спадщини» [35].

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про охорону археологічної спадщини» передбачено *поділ об'єктів археологічної спадщини за наступними видами* [35]:

1) Археологічні об'єкти, серед них: «культові місця та споруди, їх залишки чи руїни, залишки стародавніх поселень, стоянок, укріплень, військових таборів, виробництв, поля давніх битв, могильники, кургани, городища, печери, наскельні зображення, а також пов'язані з ними рухомі предмети, що містяться під землею поверхнею та під водою і є невідтворюваним джерелом інформації про зародження і розвиток цивілізації» [35];

2) Історичні об'єкти - «будинки, споруди, їх комплекси (ансамблі), місця окремих та масових поховань померлих та військовослужбовців, які загинули у війнах, внаслідок політичних репресій та депортацій на території України, місця бойових дій, місця загибелі бойових кораблів, морських та річкових суден, у тому числі із залишками бойової техніки, озброєння, амуніції тощо, визначні місця, пов'язані з важливими історичними подіями, з життям та діяльністю відомих осіб, культурою та побутом народів [35];

3) Об'єкти монументального мистецтва - «самостійні твори образотворчого мистецтва і ті, що пов'язані з архітектурними, археологічними чи іншими пам'ятками або з утворюваними ними комплексами (ансамблями)» [35];

4) Об'єкти архітектури - «окремі будівлі, архітектурні споруди, що повністю або частково збереглися в автентичному стані й характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів» [35];

5) Об'єкти містобудування - «історично сформовані центри населених місць, вулиці, квартали, площі, комплекси (ансамблі) зі збереженою планувальною і просторовою структурою та історичною забудовою, у тому числі поєднаною з ландшафтом, залишки давнього розпланування та забудови, що є носіями певних містобудівних ідей» [35];

6) Об'єкти садово-паркового мистецтва - «поєднання паркового будівництва з природними або створеними людиною ландшафтами» [35];

7) Ландшафтні - «природні території, які мають історичну цінність»;

8) Об'єкти науки й техніки - «унікальні промислові, виробничі, науково-виробничі, інженерні, інженерно-транспортні, видобувні об'єкти, що визначають рівень розвитку науки й техніки певної епохи, певних наукових напрямів або промислових галузей».

Законодавством України передбачено поділ усіх об'єктів археологічної спадщини за ознакою рухомості на рухомі та нерухомі [35]:

Нерухому групу становлять місця первісних стоянок, поховання, кургани. Як пізнавально-культурна рекреація, об'єкти цієї групи являють собою групові або самостійні (одиначні) утворення [35].

До рухомої групи належать знаряддя праці та виявлені під час розкопок предмети, які можна легко переміщати, речі побуту, прикраси. Споживання рекреаційних ресурсів цієї групи пов'язане з відвідуванням музеїв, де вони звичайно концентруються, бібліотек і архівів [35].

Пам'ятки археології є частиною історико-культурної спадщини світу. До них відноситься все те, що тією чи іншою мірою пов'язане з історичним минулим і культурою народів, які коли-небудь проживали. Вони численні та різноманітні, належать до різних періодів та мають різну державну чи регіональну значущість, історичну чи культурну цінність [43].

Ряд науковців (Селевко В.Б., Фомін М.В., Герасименко В. Г.) виділяють наступні групи пам'яток археології за їх функціональним призначенням [10, 36]:

Перша група, *пам'ятники похоронного виду*, які служили для поховання людей, серед них виділяють [10]:

- *кургани* - спорудження земляного насипу над похоронною ямою, як окремого поховання, так і загальної могили;
- *непоодинокі і меморіальні комплекси*;
- *кенотафи* - місце, яке не містить останків покійного;
- *некрополі* - масовий цвинтар на околиці міста, насипна купа каміння над похованням.

Другу групу становлять *ритуальні чи культові пам'ятники* [10]:

- *храми, святилища*, місця, які поважав народ;
- *лабіринти, дольмени, менгіри* - найпростіші мегаліти (кам'яні брили) у вигляді довгого каменю;
- *кромлехи* - кілька поставлених вертикально в землю оброблених або необроблених менгірів, що утворюють концентричні кола.

Третю групу становлять *побутові пам'ятники* [10]:

- *городища* - укріплені поселення,
- *стоянки* - місце зупинки кочівників.

Четверту групу, складають *поселенські археологічні пам'ятки* [10]:

- *печери*, де мешкали люди;
- *споруди*, що служили для захисту від ворога;
- *комплекси*, де займалися землеробством.

В п'яту групу виділяють *петрогліфи* - зображення, висічені на кам'яній основі, з найдавніших часів палеоліту до середньовіччя. Вони можуть мати різну тематику [36]:

- *меморіальну*;
- *ритуальну*;
- *знакову з усіма можливими взаємоперетинами*.

Ряд авторів Мирош М., Роїк О., Карягін Ю. О., Тимошенко З. І., Демура Т. О., Мунін Г. Б., Мальська М.П. поділяють *об'єкти археологічної спадщини за наступними ознаками* [14, 26, 34]:

1. *За ступенем організації для показу* об'єкти поділяються на [26, 34]:

- *спеціально організовані об'єкти* (музеї, виставки, експозиції) - потребують більше часу на огляд, оскільки психоемоційний ефект сприйняття об'єкта і контакт з ним є метою огляду і складають основу екскурсії;
- *неорганізовані об'єкти* (панорама давнього міста, перспектива вулиці чи могильника і т.п.) - служать фоном при проведенні екскурсії, який охоплюється без детального розгляду одним поглядом.

2. *За місцезнаходженням екскурсантів* об'єкти поділяються на [14, 26]:

- *інтер'єрні* (екскурсант всередині об'єкта, внутрішній огляд);
- *екстер'єрні* (екскурсант поза об'єктом, зовнішній огляд).

Час огляду екстер'єрних об'єктів, як правило, повинен бути більший, ніж час огляду інтер'єрних об'єктів.

Деякі науковці до археологічних ресурсів відносять речові пам'ятки від найдавніших часів і до XIV століття [28]. І пояснюють це тим, що археологія вивчає історію тих стародавніх суспільств, які ще не знали писемності, або які вже знали письмо, але їх писемні джерела до нас дійшли в обмеженій кількості і не можуть висвітлити всі сторони їх життя. Більша частина історії людства вивчається за археологічними джерелами і тільки менше одного відсотка - за писемними.

Залежно від мети, місця перебування та використаного інвентарю виділяють кілька *різновидів археологічного туризму* [29]:

1) *Підводний археологічний туризм* - наукове вивчення та відновлення історії за знайденими стародавніми підводними пам'ятками. Це можуть бути затонули кораблі, пам'ятники та місця стародавніх аварій кораблів на дні океанів, морів і річок. Тут потрібно володіти мистецтвом плавання та занурення під воду, вміти поводитися з аквалангами та знати, як правильно фіксувати знахідки під водою.

2) *Спелеоархеологічний туризм* - базується на природних пам'ятниках з каменю, наскельних зображеннях та знайдених усередині об'єктів.

3) *Біблійний археологічний туризм* - розділ науки про біблійну літературу, що вивчає історію з давніх пам'яток, де відбувалися події, описані в Біблії. Це складна вузькоспрямована спеціалізація, яка вимагає не лише загальних знань з історії та археології, а й знань кількох мов та східознавства [29].

Існують і специфічні археологічні пам'ятки, серед них можна виділити приховані від сторонніх очей скарби, затоплені міста та кораблі, гробниці у пірамідах.

Археологічний туризм може включати всі продукти, пов'язані з суспільною археологічною пропагандою: відвідування археологічних пам'яток, музеїв, центрів інтерпретації, реконструкції історичних подій, повторне відкриття місцевих історичних об'єктів, фестивалів або театрів.

1.2. Історія та передумови археологічного туризму

Витоки археології сягають віків, коли люди почали включати стародавні речі й об'єкти в систему своєї культури, наділяючи їх магічними властивостями. Перші кроки формування археології як науки започаткувалися в античні часи, коли філософ Платон (427 - 348 ст. до н.е.) ввів поняття «археологія - наука про старожитності» [8].

З метою заволодіння раритетами та колекціонуванням коштовностей, задля продажу колекціонерам старожитностей, в Римі були започатковані перші грабіжницькі розкопки, що створили передумови і дали поштовх до виникнення археології як токової.

За доби середньовіччя ініціативу розкопок перехопила церква, яка поставила за мету поповнення старожитностями своїх скарбниць [8]. Завдяки таким розкопкам у XVI ст. було розчищено одну з найвеличніших архітектурних споруд Давнього Риму - терми Каракали (211 - 217 ст. до н.е.). Накопичення археологічних знахідок призвело до появи нового фаху - антикварія (знавця старожитностей). Саме він став попередником археолога, тому добу становлення археології (XV - XVII ст.) називають антикварною [8].

В XV - XVII ст. було започатковано музейну справу і більшість сучасних музеїв. Того ж часу була започаткована традиція опису монументальних пам'яток, впроваджуються методики польових досліджень та розкопок археологічних об'єктів тощо [8].

Археологія XIX ст. крім пошуків закономірностей розподілу артефактів, займалася розкопками і дослідженням пам'яток, що давали уявлення про історію людського роду, побут людей [5]:

- на палеолітичних стоянках знаходили знаряддя праці, кістки тварин льодовикового періоду, що свідчило про те, що найдавніші люди жили коштом мисливства та споживали готові продукти природи;

- розкопки неолітичних часів характеризувалися не лише кам'яною індустрією (фауною, флорою, глиняним посудом), а і як принципово новим періодом (з'являється скотарство, землеробство, загалом інший спосіб життя людини).

Отже, археологія мала свою періодизацію та наповнювалася історичним змістом, синхронними історичними процесами.

Україна багата на археологічні пам'ятки різних епох і народів, адже її територія завжди була зручною для проживання, починаючи з льодяникового періоду до появи найдавніших суспільств на Півдні Східної Європи [5].

За допомогою археологічних методів та методів суміжних дисциплін, досліджувалися пам'ятки матеріальної культури стародавніх племен, що населяли територію України. Завдяки цьому, вітчизняні вчені мають можливість виділити основні періоди історичного і культурного розвитку населення, спостерігати за етнічними й соціально-економічними процесами, дослідити нерозривний зв'язок та спадкоємність матеріальної культури і досвіду [8].

Перші археологічні дослідження на території України були здійсненні в Києві, з ініціативи митрополита Петра Могили в 30-х рр. XVII ст. - були проведені розкопки Десятинної церкви. З часом, в 1763 р. поблизу с. Кучерівка розкопали Скіфський курган, в 1771 р. на топографічних картах вже були нанесені археологічні пам'ятки та залишки старовинних курганів тощо [4].

В історії археологічних досліджень України виділяють декілька періодів [23]:

1) *Період первинного накопичення матеріалу та перших узагальнень.*

В кінці XIX - першій третині XX ст. київськими дослідниками В. В. Хвойка, Ф. К. Вовком, П. П. Єфименком, М. Я. Рудинським, А. В. Добровольським були здійсненні первинні накопичення археологічних матеріалів кам'яної доби України: розкопки Кирилівської стоянки, стоянки Пісочний Рів, Кудлаївка, Кайстрова Балка, Кодак, Вовчок, Маріупольський

могильник та знайдені різні витвори палеолітичного мистецтва (с. Мізин на Десні) та ін. [23].

Цей період завершився у 1930 роках зібранням великої кількості матеріалів та здійсненням перших узагальнень щодо кам'яної доби України та Східної Європи. Вченими була вибудована перша періодизація кам'яної доби України і виділено три великі територіально-типологічні групи стоянок Східної Європи: західноруську, південноруську та окську. Цей поділ було покладено в основу наступних схем територіально-культурного районування мезоліту Східної Європи [8].

2) Період культуротворення 1970-1980-х рр.

В 1960-1970-х рр. дослідники В. М. Гладилін, О. О. Кротова, В. І. Непріна, М. Т. Товкайло, В. О. Степаненко, М. І. Гладких, Л. Л. Залізник, О. М. Титова, С. В. Смирнов та ін. здійснюють масштабні польові археологічні розкопки стоянок різних періодів кам'яної доби по всій території України. Досліджуються найдавніші багат шарові стоянки Королево в Закарпатті, багат шарові мустьєрські стоянки у горах Криму, верхньопалеолітичні пам'ятки Добраничівки та мустьєрська стоянка Рихта на Житомирщині, Клюси, Межиріччя в Подніпров'ї; стоянки Надазов'я та Донбасу (Ями, Федорівка, Янісоль, Амвросіївка) [46].

Здійснюються масштабні археологічні розкопки на Поліссі - на території 5 поліських областей, від кордону з Польщею до Середньої Десни виявлено сотні мезолітичних стоянок, матеріали яких були використані в періодизації мезоліту Полісся.

Від 1980-х рр. активно досліджуються середній та верхній палеоліт, мезоліт, кам'яна доба України. Це стало підґрунтям для розробки сучасної культурно-хронологічної періодизації кам'яної доби України.

3) *Доба незалежності* [23].

З 1991 року економічна криза та відсутність фінансування унеможлиблюють та суттєво стримують археологічні розкопки в Україні. Водночас виникають широкі можливості співробітництва з європейськими колегами та науковцями з Америки, з'являються можливості залучення закордонних коштів для археологічних досліджень в Україні.

Значних успіхів досягнула українсько-французька експедиція, яка застосовуючи новітні європейські методики в дослідженні стоянки Гінці на Полтавщині, розкопала й музеєфікувала три унікальні житла з кісток мамонтів.

В цей період було здійснено розкопки однієї з найдавніших ранньопалеолітичних стоянок України Міра під Запоріжжям та Меджибіж на Поділлі, верхньопалеолітичних стоянок - Оболоння, Бармаки, Семенівка, Бужанка, Межирічі, Клюси [13].

Археологічний туризм в Україні з'явився і набув популярності за часів Радянського Союзу, коли в археологічні експедиції залучалися не професійні археологи - волонтери. Постійна нестача трудових ресурсів у фізичній праці, великі площі розкопок і складні об'єкти дозволяли залучати позаштатних співробітників (туристів). Останніх, в свою чергу, приваблював пошук артефактів, можливість спілкування з науковцями, романтика та можливість зміни звичного способу життя [7, 37].

Археологія як наука існує близько 150 років. Найбільш привабливим в археологічній науці для дослідників і простих туристів є відтворення історично зниклих цивілізацій, романтика розкопок і знахідок. Значення сучасної археології зростає не тільки в результаті нових розкопок, а головним чином як результат вдосконалення прийомів їх інтерпретації, що дають можливість проникнення в історію людства.

У різних країнах та регіонах археологічний туризм знаходиться на різних стадіях розвитку. Деся він уже успішно реалізується, деся перебуває лише на

стадії впровадження, а десь не розвинений. Дуже важливо сьогодні показати, наскільки на історико-культурну спадщину багата країна, історія якої почалася тисячі років тому.

1.3. Особливості організації археологічних турів

Відмінна риса археологічного туризму від інших видів туризму - це споглядання або можливість участі туристів у польових роботах. Люди з усього світу витрачають величезні кошти, аби провести кілька днів на розкопках і вжитися в роль «археолога». Багато країн мають унікальні пам'ятники та території, які ще недостатньо розвідані та досліджені, і часто їх наукові дослідження та розкопки унеможливаються через недостатнє фінансування та відсутність кадрів. Один із найбільш дієвих способів збереження, допомоги та розвитку таких територій - включення їх у туристичні маршрути.

Але варто зазначити, що археологічний туризм підходить не всім туристам. Археологічний туризм не дасть туристу фізично відпочити та розслабитися, натомість, надасть можливість взяти участь у розкопках, послухати лекції з історії та археології, просто поспілкуватися з цікавими людьми та кваліфікованими спеціалістами. Такі тури носять насамперед освітній характер, розвивають в туристах любов до культури країни та минулих епох.

Взагалі, археологічний туризм немає вікових і гендерних диференціацій, найчастіше це туристи, які люблять активно проводити свій час і відпочивати, цей туризм цікавий людям, які не є істориками, геологами чи археологами, але бажають доторкнутися до таємниць історії та археології.

Метою археологічного туризму є відвідування історичних місць, ознайомлення туриста з первісними пам'ятниками культури, спостереження, за можливості, участь в археологічних експедиціях або розкопках, інших наукових дослідженнях тощо. Оскільки всі археологічні розкопки чи експедиції, як правило, в більшості ведуться у віддалених районах, для туриста така участь

скоріше нагадує похід, і вимагає відповідної організації, підготовки, наявності спорядження та виконання певних організаційних вимог тощо.

Тривалість таких турів може бути різною, від кількох днів до кількох тижнів.

Не всі місця ведення польових робіт і не всі місця розкопок підходять для організації археологічного туризму та археологічних турів.

Для успішної реалізації туризму археологічної спрямованості необхідні наступні елементи туристичної інфраструктури та ресурси регіону [24, 28, 29]:

- 1) безпосередньо місце розкопок;
- 2) наявність екскурсій чи виставок археологічного спрямування;
- 3) наявність кваліфікованих спеціалістів у галузі археології, історії, бажано з досвідом викладання;
- 4) наявність великого простору поруч із розкопками для встановлення наметового містечка;
- 5) наявність водойм у радіусі 50-100 м від місця розкопок;
- 6) наявність машин чи автобусів біля розкопок;
- 7) наявність підприємств, які надають послуги з харчування (проживання).

Охарактеризуємо певні вимоги які повинні враховуватися при створенні археологічних турів [25].

1. *Транспортне забезпечення, трансфер.* Туриста, який купив такий тур, повністю забезпечують трансфером - дорогою від місця збору до місця проживання або розкопок, по маршруту екскурсійної програми.

2. *Проживання.* Місце проживання залежатиме від особистих уподобань туристів та від розвиненості інфраструктури в регіоні перебування. Це можуть бути як польові умови проживання в наметах з мінімальним комфортом, так і проживання хостелі або готелі.

3. *Харчування.* Харчування в наметовому містечку здійснюється на польовій кухні, але турист може їсти і в кафе або ресторані, що знаходяться недалеко від археологічного об'єкта або місця розкопок.

4. *Теоретична підготовка (навчання) туристів.* Крім розкопок існує і теоретична підготовка туриста, фахівцями проводяться лекції, семінари та майстер-класи з археології, етнології, історії регіону тощо. Окрім цього, до складу туристичного продукту входить спостереження за археологічними розкопками, відвідування екскурсій та виставок археологічної спрямованості.

5. *Анімаційна діяльність.* Найпростішим елементом археологічної анімації для туристів може бути відвідування пам'яток культурної спадщини, археологічних музеїв, театралізованих історичних свят та карнавалів. Турист має можливість спостерігати та приймати участь в археологічних дослідженнях: стаціонарних археологічних розкопках, маршрутних експедиціях, археологічних розвідках.

Важливо зазначити, що масовий археологічний туризм негативно впливає на наскальний живопис, на печери, на збереженість пам'яток. Тому, археологи та реставратори обмежують доступ до таких пам'яток широкого кола відвідувачів та туристів, а поблизу цих об'єктів створюють павільйони-копії [25].

В Україні відповідно до ст. 10 Закону України «Про охорону культурної спадщини» № 2518-VI від 09.09.2010, № 5461-VI від 16.10.2012, **«право на проведення наукових досліджень археологічної спадщини надається виключно археологам, які мають практичний досвід проведення археологічних робіт (розкопок, розвідок), виконують вимоги законодавства України «Про охорону культурної спадщини»»** [35].

Проведення археологічних розкопок та розвідок на археологічних територія, в зонах охорони та в історичних ареалах населених місць, а також всі інші дослідження решток життєдіяльності людини (під водою, під земною поверхнею), здійснюються за дозволом центрального органу виконавчої влади,

що здійснює державну політику у сфері охорони культурної спадщини, а порядок видачі дозволів визначає Кабінет Міністрів України.

Тому, турист в Україні може здійснювати лише *спостереження за археологічними розкопками, знайомитися з правилами розкопок та їх результатами, відвідувати екскурсії, прослуховувати лекції професійного археолога (історика, краєзнавця тощо), спілкуватися з науковцями та дослідниками, відвідувати пам'ятки культурної спадщини та доторкнутися до предметів давнини.*

РОЗДІЛ 2. СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ АРХЕОЛОГІЧНОГО ТУРИЗМУ У СВІТІ ТА УКРАЇНІ

2.1. Стан та перспективи розвитку археологічного туризму у Світі

Особливого значення у сучасному світі набуває археологічний туризм, який приваблює туристів пам'ятками найдавнішої історії людства, об'єктами первісної археології, культурною спадщиною, своєю унікальністю, неповторністю та історичністю.

Список місць, в які вирушають археологи та туристи дуже великий. Практично в кожній країні світу знайдуться незвідані куточки, де можливо здійснювати археологічні розкопки, але любителям археології краще вирушати в добре вивчені і дозволені місця.

Археологічні тури туристам пропонують Ізраїль, Єгипет, Ліван, Індія, Монголія, Ірак, Мексика, Перу тощо. На сьогодні найрозвиненішими напрямки є:

Індія. Одна з країн, яка археологічні дослідження проподить під водою, тому морські тури для археологів в Індії набирають неабиякої популярності. Мандрівники їдуть на західне узбережжя - в Дварак, Сомнат, Гоа, Лакшадвип, на схід - в Поомухара. Досліджуються і вивчаються порти, старовинні склади, місця корабельних аварій і цілі затоплені міста, чия історія налічує майже 40 віків. Відомими археологічними об'єктами є археологічний парк Чампанер-Павагадх, Печерні храми острова Елефанта тощо.

Ізраїль. Археологічний туризм в Ізраїлі включає відвідування практично будь-якої місцевості. Враховуючи, що на території сучасного Ізраїлю розташовувався Єгипет, майже вся країна «усипана» предметами старовини. Тут постійно виявляють амулети, саркофаги, золоті прикраси, колекції монет тощо. Всесвітньо відомими археологічними туристичними об'єктами Ізраїлю є: Масада (I ст. до н.е), Шлях пахошів - міста у пустелі Негев: Халуца, Мамшит, Авдат,

Шивта, (III ст. до н.е. - II ст. н.е.), Біблійні пагорби - Мегіддо, Хацор, Беєр-Шева тощо [40].

Ліван. Найбільш археологічними містами для відвідування є Бейрут, набережна Корниш, грот Жаїта і Харісса, прадавнє місто Біблос, що стало одним з центрів оборони Олександра Македонського. Крім того, популярними містами де вже завершені роботи або активно ведуться розкопки є Ксару, Сідон, Кадишу, Тир, Кедри і інші місця.

Перу. Побувати на батьківщині легендарної цивілізації Інків, познайомитися з її історією мріють багато туристів. Вони мають можливість відвідати Мачу-Пікчу, руїни поблизу міста Куско, озеро Тітікака і древні похоронні вежі Чульпас Сілюстані. Останіми археологічними розкопками у Перу є 1200-річна мумія та таємнича могила із 25 скелетами, більшість з яких належали молодим жінкам [2], (Додаток А, рис. А.1).

Єгипет. Країна, в якій в 2021 році спостерігався справжній бум археологічних відкриттів. Саме тут були знайдені декілька мумій із золотими язиками, сотні гробниць найдавнішого династичного періоду і навіть ціле місто Атон, засноване фараоном Аменхотепом III у XIV ст. до н.е. Цю знахідку єгиптологи вже охрестили другим за значущістю археологічним відкриттям з часів гробниці Тутанхамона [2].

Крім того, найбільш популярним археологічним об'єктом Єгипту є 3-кілометрова Алея сфінксів у Луксорі, відома ще як Шлях богів. Ця алея поєднує Карнакський та Луксорський храми на місці давнього міста Фіви, яке було столицею Єгипту в античну добу. Єгипетські археологи відзначають, що найстаріші руїни уздовж шляху належать до споруд, побудованих близько 1400 років до н.е. за правління цариці Хатшепсут [2], (Додаток А, рис. А.2).

Всесвітньо відомими археологічними об'єктами Єгипту є: статуя Сфінкса, Єгипетські піраміди, Луксорський, Каїрський музеї, музей Гізи тощо.

Мексика. Це країна яка має найбільшу в світу піраміду Ла-Данта в Гватемалі, загублені храми в джунглях, мальовничі водоспади Чіапаса. Інтерес для туристів представляє і маловідоме місто Ель-Тігре-Іцамканак, саме тут розташовуються руїни поселення, де загинув останній правитель ацтеків.

Головною знахідкою цієї країни, мабуть, і всієї Центральної Америки в 2021 році була Статуя ацтекської цариці у Веракрусі, винайдена неподалік міста Веракрус. Це статуя ацтекської жінки, 2 метрів заввишки, створена більше 500 років тому (Додаток А, Рис. А.3).

Індонезія. Найцікавішою останньою археологічною знахідкою Індонезії є найдавніше у світі зображення тварин, зроблене в печері у віддаленій долині на острові Сулавесі. Малюнки сцен полювання, дикої свині та інших тварин розміром 136 на 54 см нанесені на стіну печери за допомогою темно-червоного пігменту - охри. Дослідивши ці зображення археологи встановили, що створене воно щонайменше 45500 років тому. Відтак цей малюнок є майже на 9000 років старшим, аніж найвідоміші твори наскельного живопису в іспанській печері Альтамірі [38] (Додаток А, Рис. А.4).

В цій країні туристам запропонують ознайомитися з наступними археологічними об'єктами: Храмові комплекси Боробудур та Прамбанан (VIII-IX ст.) археологічні розкопки Паданг Лавас (XI – XIII ст.)

Казахстан. Археологічний туризм в Казахстані не обмежується оглядом артефактів в музеях, мандрівники їдуть на древні кургани поблизу міста Іссик - місця поховання царських кочівників і родової знаті. Туристи-археологи можуть як самостійно копати своїми руками, так і просто оглянути розкопки, пройтися серед знайдених об'єктів, помилуватися ними (Додаток А, Рис. А.5).

В Європі археологічний туризм поширений в Греції, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Франції, Англії, Ірландії, Швеції, Чехії, Шотландії, Австрії, Італії тощо.

Греція. Держава, що має тисячолітню історію, археологічні роботи ведуться і сьогодні, а по кількості знайдених артефактів ця країна готова дати

фору будь-якій іншій державі. Найпопулярнішими місцями розкопок є Древній мол на Егейському узбережжі, острів Делос, унікальна срібна шахта в Сорікосе. Крім розкопок, Греція налічує майже 200 археологічних пам'яток, найцікавішими з яких є: острів Родос з його архаїчною історією, місто Афіни, що переповнюються грецькою археологічною культурою і вражаючими місцями, серед яких пам'ятник античної архітектури Парфенон (432 р. до н.е.) і храм Зевса (460 р. до н.е.) тощо.

Крім того, Греція багата на археологічні об'єкти, внесені до Світової спадщини ЮНЕСКО [39], (Додаток А, Рис. А.6, А.7, А.8):

- Руїни міста Дельфі (6 ст. до н.е.);
- Афінівський Акрополь (438 рік до н.е.);
- Храм Аскелепія в Епідаврї (4 ст. до н.е.);
- Археологічна ділянка Олімпія (10 ст. до н.е.);
- Археологічна ділянка Егі (Вергіни) (11 ст. до н.е.);
- Археологічні ділянки Мікен і Тиринфу (15 - 12 ст. до н.е.);
- Археологічні пам'ятки Філіппи (4 ст. до н.е.).

Великобританія. Це перша з європейських країн, яка ще до офіційного визнання пам'яток первісної археології об'єктами історико-культурної спадщини, розглядала і використовувала археологічні об'єкти з туристично-екскурсійною метою.

Найвідомішими археологічними об'єктами є Стоунхендж, Евебері та прилеглі археологічні об'єкти (збудовані близько III-I тис. до н. е.) [16].

В 2003 році Англійські археологи дослідили унікальне королівське поховання на південному сході Великої Британії. Могила містила десятки рідкісних артефактів, золоті монети, позолочене горлечко дерев'яного посуду для пиття, декоровані кольоровими шматочками склянки та флягу із Сирії [6].

В 2019 році в англійському графстві Саффолк археологи винайшли «Кладовище безголових» - це давньоримське поховання із 52 скелетів, що датуються приблизно IV ст. н. е. [9], (Додаток А, рис.А.9).

Франція. Має досвід використання пам'яток первісної археології у туристично-екскурсійній діяльності і налічує близько 40 тис. історико-археологічних визначних місць та об'єктів, серед них: Грот з палеолітичними малюнками в долині річки Везер, Давньоримський театр з оточенням і триумфальна арка в місті Оранж, Мегалітичні пам'ятки Карнака.

Крім того, в 2021 р. археологи знайшли у Франції «втрачену кельтську столицю» бронзової доби із великою кількістю унікальних артефактів: скарби, прикраси, зброю та частини колісниць [38] (Додаток А, рис А.10).

Відомими французькими археологічними об'єктами є: археологічний музей Франції, Музей археології Середземномор'я в Марселі, Музей національної археології тощо. [15].

Італія. Найвідомішими археологічними об'єктами Італії, що внесені до Світової спадщини ЮНЕСКО є: наскельний живопис в долині Валькамоніка (період Епіпалеоліту, Середньовіччя), археологічні зони - Помпеї, Геркуланум та Торре-Аннунціата, археологічні пам'ятники в місті Агрідженто, археологічні зони Помпеї, Геркуланум і Торре-Аннунціата, Патріарша базиліка і археологічний заповідник в Аквілеї, Етруські некрополі в Черветері і Тарквінії, Античні Сіракузи і скальний некрополь Панталіка тощо [40].

Досвід популяризації пам'яток первісної археології мають також країни Центральної Європи, зокрема Польща, Чехія, Словаччина та Болгарія.

Польща. Відомими археологічними об'єктами цієї країни є Кшемьонкі - доісторичні крем'яні шахти і копальні (3900-1600 до н.е.), місця культових обрядів (Шленжа, Гора св. Анни), Взгір'я Вісельцув. Археологічними скарбницями є Машицькі печери, де були знайдені скелети печерних ведмедів, а в гроті в Облазовій - найдавніший у світі бумеранг з мамонтової кістки [12].

Чехія. Популяризуючи наукові досягнення у галузі археології, в Чехії створена Громадська Асоціація з реконструкції археологічних об'єктів (RAO), що є науково-освітнім центром. Багата колекція археологічних знахідок знаходиться в Національному музеї у Празі. Визначними археологічними пам'ятками країни є пам'ятки Великої Моравії: Слов'янське городище в Микулчицях, церква Святої Маргарити в Копчанах, Кам'яні скульптури «Вифлеєм» у Новому лісі поблизу Кукса тощо [40].

2.2. Аналіз та характеристика ринку археологічного туризму в Україні

В Україні археологічний туризм набуває популярності, найбільшій уваги туристів привертають пам'ятки найдавнішої історії людства, зокрема, первісної археології, відвідування місцевостей, пов'язаних з археологією та археологічними розкопками.

За кількістю первісних археологічних пам'яток Україна займає провідне місце серед європейських і світових країн. Основним недоліком нашої країни є відсутність археологічних маршрутів, які б створювали вільний огляд та можливість сприйняття туристами таких об'єктів.

Археологічні об'єкти культурної спадщини України представлені на карті (рис. 2.1.), де станом на 01.03. 2019 року визначено загальний потенціал та загальну кількість археологічних об'єктів України [22].

Складовою частиною організації археологічний маршрутів є обладнання смотрових площадок біля археологічних розкопок, музеєфікація окремих пам'яток, створення музеїв під відкритим небом та заповідників у місцях концентрації пам'яток, місць де демонструватимуть пам'ятки археології як об'єкти музейного показу.

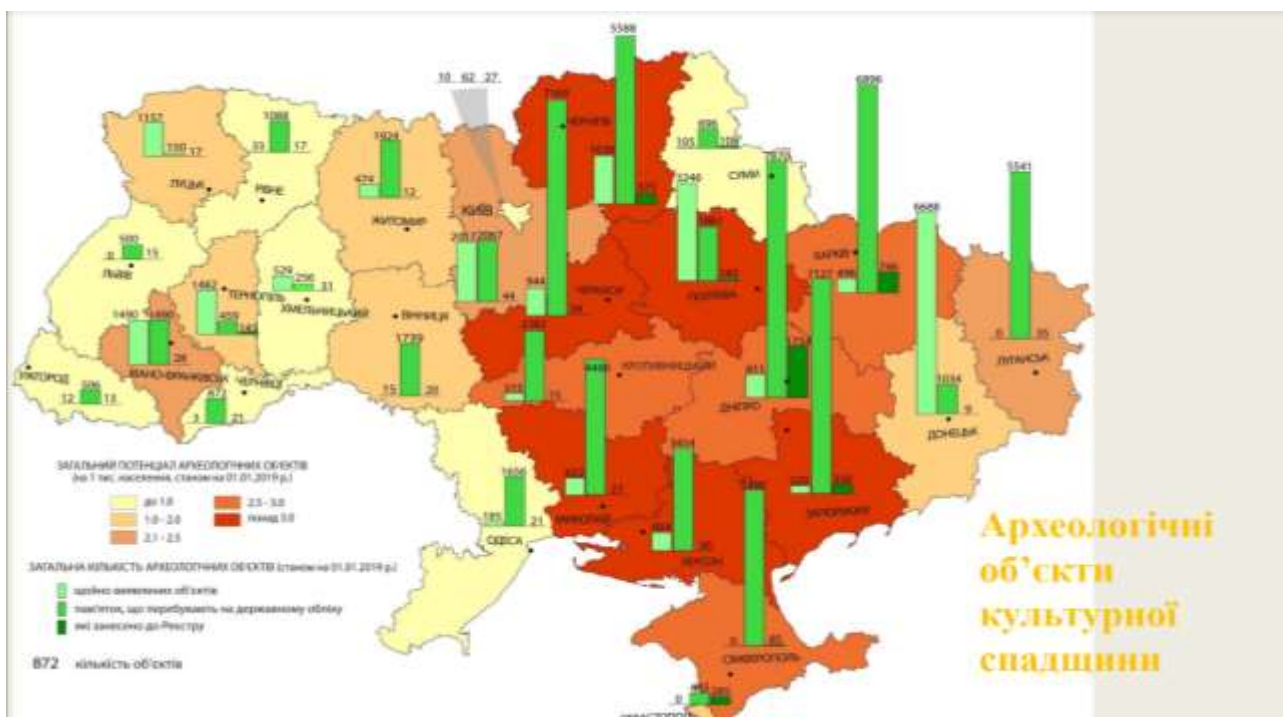

Рис. 2.1. Карта археологічних об'єктів культурної спадщини України [22].

В Україні багато археологічних пам'яток світового значення, зокрема палеоліту - Анетівка 2 (Миколаївська обл.), Королево (Закарпатська обл.), мезоліту - Мирне (Одеська обл.) тощо [45].

Також користуються популярністю місця навколо фортець та замків Західної України, місця древніх поселень біля Дніпра та поле «Полтавської битви», де знаходять речі які належали знаті, а також зброю та дрібні артефакти [32].

Багаті на археологічні розкопки берег Чорного і Азовського морів: житло греків, турків, скіфів тощо. Широкою популярністю користуються територія Криму: Бахчисарайський район налічує велику кількість історико-археологічних об'єктів, середних ансамбль ханського палацу (XVI-XVIII ст.), мавзолей кримських ханів, Успенський печерний монастир (VIII-XIX ст.); Ескі-Кермен - рештки міста-фортеці (XI - XIII ст.); Керч - Царський і Мелек-Чесменський кургани (IV ст. до н.е.), склеп Деметри зі стінописом (I ст. н.е.); Мангуп - рештки

столиці князівства Феодоро (VI-XV ст.); Сімеїз - укріплення Лімер-Ісар (VIII - I ст. до н.е.); Тепе-Кермен - печерне місто; Чорноморське - городище античного міста Калос-Лімен та ін. [27].

Археологічні залишки античного періоду знайдені археологами в Північному Причорномор'ї: Євпаторія (Керкінітіда), Керч (Пантікапей), Білгород-Дністровський (Тіра), Березань, Ольвія, Херсонес тощо [21].

Херсонес Таврійський - є головною античною пам'яткою України. Це античне місто-держава засноване у 422-421 рр. до н.е. давньогрецькими колоністами. Херсонес розпланований і забудований за так званою системою Гіподама: місто поділене на рівні квартали сіткою перпендикулярних вулиць. Багато сучасних мегаполісів збудовані за такою схемою (Нью-Йорк, Чикаго, Барселона та ін). До наших днів збереглося багато давніх споруд: елліністичний театр, римська цитадель, середньовічні християнські храми, житлові квартали, вулиці, гончарні майстерні, обладнання для засолювання риби, колодязі тощо [20], (Додаток Б, Рис. Б.1).

Ольвія - історико-археологічний заповідник Національної академії наук України (с. Парутине, Очаківський район на Миколаївщині). Ольвія - це стародавня держава античної доби, заснована вихідцями з давньогрецького міста Мілета. Заснована в другій чверті VI ст. до н.е. і проіснувала до 70-х років IV ст. н.е. На території Ольвії археологи відкрили два теменоси - священні ділянки із залишками храмів і вівтарів, центральну площу міста - агору з навколишніми спорудами; будинок суду, житлові квартали і оборонні стіни. Заповідник щорічно відвідує десятки тисяч туристів, це найцікавіший і найбільший археологічний об'єкт в Україні (Додаток Б, Рис. Б.2).

Тіра - давньогрецьке місто, засноване вихідцями з грецького міста Мілет в VI ст. до н.е., найбільша давньогрецька колонія Причорномор'я, розташована на правому березі Дністровського лиману (м. Білгород-Дністровський, Одеська область). Місто Тіра з фортецями було зруйноване, збереглося 11-12 га території

за межами середньовічної фортеці. На цих територіях археологами були знайдені культурні нашарування античної доби, залишки житлових кварталів (IV ст. до н.е. - IV ст. н.е.), оборонні споруди (V ст. до н.е. - III ст. н.е.), підвальні приміщення (V - IV ст. до н.е.). Окрім греків у місті жили: фракійці, пізні скіфи, римляни [44], (Додаток Б, Рис Б.3).

Кам'яна Могила - національний історико-археологічний заповідник, відноситься до світової пам'ятки давньої культури в Україні (сmt. Мирне, Запорізька обл.). Місце, де тисячі років люди здійснювали язичницькі обряди. Територія містить тисячі унікальних петрогліфів - стародавніх наскельних зображень в межах епохи пізнього палеоліту до середньовіччя, що робить пам'ятку унікальною (Додаток Б, Рис Б.4). Кам'яна Могила є природним утворенням, висотою 12 метрів та площею 1,6 га, на території розміщено близько 3 тисяч плит, що розташувалися у правильно розвалений кам'яний панцир, його печери та гроти слугували місцем для культових цілей (Додаток Б, Рис Б.5).

Аккерманська фортеця - об'єкт архітектурних та археологічних досліджень, одна з наймогутніших та найцікавіших фортець Півдня (м. Білгород-Дністровський). Аккерман (Білгород, Маврокастро, Монкастро) - це фортеця, що існувала в першій половині XIV - XVI ст. На її території дослідники розкопали залишки Султанської мечеті, цитадель, споруджену генуезцями в другій половині XIII - першій половині XIV ст. Аккерманська фортеця є унікальною пам'яткою оборонної архітектури XIII-XV ст., цінним об'єктом наукових досліджень і культурно-туристичного використання [1], (Додаток Б, Рис.Б.5).

Черняхівське поселення (біля с. Комарів, Чернівецька обл.) - це багатогалузевий виробничий осередок скляного посуду, що датується III-IV ст. н.е. На місці поселення археологами винайдено та досліджено склоробну майстерню, що знаходилася у кам'яному будинку, гончарний посуд, знайдено тигель із вогнетривкої глини та черпак із довгою ручкою, що використовувалися під час виробництва скла. Навколо споруди виявлено уламки прозорого скляного

посуду, що був прикрашений прошліфованими овалами, заглибленими лініями та кольоровою інкрустацією [30].

Серед відомих та досліджуваних городищ та стоянок, виділимо:

Білівське давньоруське городище (південь с. Білів, Рівненська область) - пам'ятка археології національного значення. Формування цього укріпленого осередку поклало початок зародженню княжого міста Пересопниця. Результати археологічних досліджень підкурганних поховань свідчать про існування тут вищого суспільного та дружинного прошарку [42].

Олевське городище - археологічний об'єкт, який унікальний не лише для України, а й для всієї Східної Європи (Олевськ, Житомирщина). Олевське городище було центром невеличкого древлянського племінного утворення VIII-X ст. Однією з найцікавіших знахідок є бронзове перехрестя меча XI-XII ст, дерев'яний колодязь X ст., на дні якого був знайдений дерев'яний ковшик з ручкою, виготовлений з клена, який зараз знаходиться на реставрації [13].

Стоянка Міра (Запорізька обл.) - хронологічно найдавніше верхньопалеолітичне житло, досліджене у степовій зоні Європи, територія палеолітичної людини, яку впродовж 2000 - 2013 років досліджували археологи. Тут знайшли рідкісні артефакти: уламок бурштинової підвіски, фрагмент людського зуба. На глибині 13 метрів дослідники виявили «двошарове» каркасне житло, яке за конструкцією відноситься до каркасних циліндричних споруд, складається із зовнішньої та внутрішньої овальних форм, діаметром 4 метри. Перед входом у помешкання виявлено залишки вогнищ, а навколо - скупчення господарських ям. Зовнішня частина житла містить уламки кам'яних знарядь, у внутрішній частині місця де спали та кострище де ймовірно готували. На стоянці виявили чимало кісток великих ссавців, включаючи коней, які стали здобиччю мисливців. За підрахунками археологів вік цього культурного шару складає від 31 тисячі до 28 тисяч років тому [38, 41].

Межиріцька палеолітична стоянка, орієнтовне датування стоянки - середина 15 тис. до н.е. Археологічні розкопки стоянки проводяться з 1966 року, експедицією було виявлено 4 житла з кісток мамонта, навколо яких знаходились господарські об'єкти. Натурна реконструкція житла представлена у Національному науково-природничому музеї НАНУ [31].

Новоолександрійський кромлех (с. Новоолександрівка) - це коло діаметром 18 метрів з 64 великих обтесаних каменів (кам'яних плит) що поставлені впритул один до одного і утримують курганний насип. В середині кургана виявлено 27 різночасових поховань. У одному з ранньобронзових поховань на знайденому черепі були зафіксовані сліди муміфікації, у деяких похованнях були знайдені фрагменти поховального інвентарю з дерева та шкіри тощо. Виявлені артефакти зберігаються в музеї ім. Д. Яворницького, а кромлех - музеєфіковано [11].

Археологічна культура часів неоліту і раннього енеоліту представлена Трипільською культурою - однією з основних давньоземлеробських культур кам'яно-мідної доби (енеоліту).

Трипільська культура - розвивалася в V-IV тис. до н.е. (протягом 2000 років) і пройшла у своєму розвитку три етапи - ранній, середній та пізній, найбільшого розквіту набула між 5500 та 2750 роками до н.е. Загальна площа території - понад 350 тис. км², розташування - території сучасної Румунії, Молдови та України.

На території України Трипільські племена розміщувалися від Карпат до Дніпра, від Полісся до Чорного моря. В Україні виявлено понад дві тисячі пам'яток Трипільської культури, вони згруповані у 15 областях: найбільше в Середній Наддніпрянщині, Надпрутті й Надбужжі, менше у Наддніпрянщині.

Археологічні знахідки та експозиції Трипільської культури розміщені в наступних музеях України:

- Державному історико-культурному заповіднику «Трипільська культура» (село Легедзине, Черкаська обл.);
- Історико-археологічному музеї «Прадавня Аратта - Україна» (село Трипілля, на Київщині);
- Музеї трипільської культури Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» (місто Переяслав);
- На території музею «Київська фортеця» в Музеї трипільської культури (м. Київ);
- Печері-музеї трипільської культури «Вертеба» (с. Більче-Золоте, Тернопільська обл.);
- КЗ КОР Київському обласному археологічному музеї (с. Трипілля, Київська обл.) тощо.

Найбільше археологічних колекцій та знахідок зберігається в наступних музеях України:

Музеї археології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна - при університеті в 1807 році було створено кабінет старожитностей. Наразі його колекція налічує понад 200 тисяч експонатів майже з усієї території України.

Музей історичних коштовностей України - експозиція вміщує вироби із дорогоцінних металів, ювелірні вироби від бронзової доби до сучасності, вироби і коштовності знайдені під час розкопок на території України. Всесвітньовідомими є колекція скіфського золота, пектораль та скарби часів Київської Русі.

Археологічний музей Львівського університету - початки археологічної науки університету сягають рубежу XIX-XX ст., в 1880 р. було створено археологічний кабінет, а 1905 р. - кафедру праісторії та класичної археології. На сьогодні в музеї налічується понад 50 тис. одиниць зберігання, з яких 1,4 тис.

представлені в експозиції, котра висвітлює матеріальну і духовну культуру населення Волині і Прикарпаття від палеоліту до княжої доби.

Музей Трипільської культури в с. Легедзине - в експозиціях музею зібрані стародавні артефакти трипільського поселення, що існувало 4300 років до н.е..

Одеський археологічний музей - один із найстаріших музеїв України, створений у 1825 р. наразі налічує понад 98 000 артефактів. Це найбільше зібрання археологічних джерел давньої історії півдня України від кам'яного віку до середньовіччя.

Наразі археологічні дослідження в нашій державі проводять: Інститут археології АН України, відділ археології Інституту суспільних наук у Львові, Інститут зоології АН України, Археологічний музей АН України (Київ), Одеський археологічний музей АН України, а також наукові колективи університетів, педагогічних інститутів, музеї Міністерства культури України тощо.

2.3. Розробка авторського археологічного туру

Проаналізувавши наявність великої кількості археологічних об'єктів в Світі та України, та переконавшись в перспективності та економічній привабливості археологічного туризму, для розвитку якого на території нашої країни та в світі сформована належна ресурсна та матеріально-технічна база, було запропоновано розробку авторського археологічного туру по Україні. А враховуючи те, що Тернопільську область визнано перспективним регіоном з розвитку туризму, регіоном що має глибокі історичні коріння, археологічні здобутки та можливості, було запропоновано розробку авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Нижче наведено загальну характеристику розробленого авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

1. Зальні відомості про туристичний продукт представлені таблиці 2.1.

Таблиця 2.1

Загальна характеристика авторського археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

№ з/п	Найменування показника туру	Зміст
1	Концепція	Огляд та ознайомлення з найвідомішими археологічними місцями Тернопільщини, участь в археологічних дослідженнях, спостереження за роботою істориків та археологів в дослідженні «археологічних надр».
2	Назва	«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»
3	Кількість днів	8
4	Вид	Груповий на 18 осіб, але передбачається можливість збільшення кількості туристів до 30-40 чоловік, або зменшення 8-12 чоловік. Відповідно, вид транспорту та ціна туру будуть редагуватися.
5	Маршрут	м. Тернопіль - с.Залізці - м.Шумськ - с. Кордишів - м. Тернопіль - с. Глецава - с. Терехівля - м. Бучач - с. Нирків - с. Більче-Золоте - смт. Скала-Подільська - м. Кам'янець-Подільський - смт. Меджибіж - м. Хмельницький - м. Кривий Ріг
6	Сезонність	Весна-осінь
7	Контингент туристів	Чоловіки та жінки віком від 18 років, яких цікавить українська археологія та історія.
8	Транспорт	Мікроавтобус
9	Розміщення	хостел «У Поттера», готелі «Мандри», «Гала Готель», «Меджибіжський Замок»
10	Система харчування	Сніданок та вечеря в готелі, обід - в кафе, ресторані
11	Додаткові послуги	Екскурсії місць археологічний та історичних розкопок, археологічні музеї, екскурсії містом.

2. Розробка маршруту авторського туру.

Для авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» було обрано наступні населені пункти та археологічні

об'єкти: місто Тернопіль з його краєзнавчим музеєм та оглядовими зонами розкопок оборонної стіни Тернопільського замку; с. Залізці з участю у археологічному дослідженні старого кладовища біля костелу св. Антонія XVI-XVII ст.; Шумський краєзнавчий музей (м. Шумськ), археологічні розкопки в с. Кордишів; відвідування розкопок Могильника Черняхівської культури с. Глецава; Тербовлянський замок с. Тербовля; Бучацький краєзнавчий музей, розкопки поблизу міської ратуші Бучацького замку; Червоногородський замок, водоспад на річці Джурин (с. Нирків); печеру-музей трипільської культури «Вертеба» с. Більче-Золоте; Скала-Подільський замок; м. Кам'янець-Подільський та Кам'янець-Подільську фортецю; фортецю Меджибіж, археологічний об'єкт палеолітичну стоянку в Меджибожі, Синагогу 19 ст., Єврейський некрополь, Троїцький костел, Миколаївську церкву та дзвіницю, комплекс споруд млина смт. Меджибіж.

На рисунку 2.1 наведено схему археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Умовні позначення на схемі:

ПВ - пункт відправлення по маршруту (м. Кривий Ріг, залізничний вокзал «Кривий Ріг-Головний»);

КП - кінцевий пункт маршруту (м. Кривий Ріг, залізничний вокзал «Кривий Ріг-Головний»);

ПП. 1, ПП. 2, ПП. 3, ПП. 4, ПП. 5, ПП. 6, ПП. 7, ПП. 8, ПП. 9, ПП. 10, ПП. 11, ПП. 12, ПП. 13, ПП. 14 - проміжні пункти маршруту.

Виходячи з аналізу схеми маршруту, представленої на рис. 2.1, можна стверджувати про те, що маршрут є комбінованим, оскільки містить в собі кільцевий і радіальні маршрути.

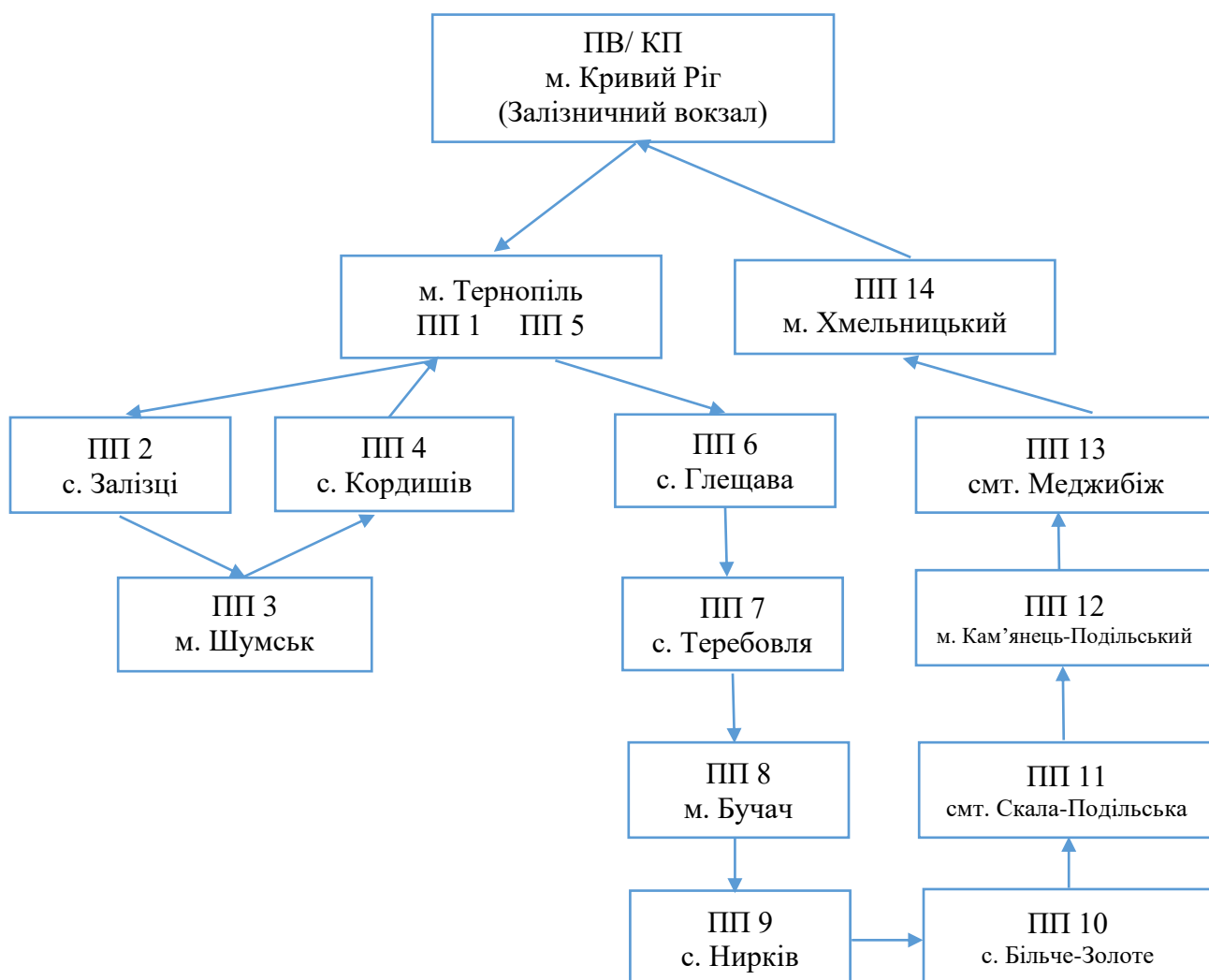

Рис.2.1. Схема археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» (Джерело: складено автором).

3. Транспортне забезпечення авторського туру.

Задля організації авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» передбачено використання автомобільного транспорту. Враховуючи те, що тур є груповим та розрахований на 18 осіб (без урахування керівника групи), то пропонується використання мікроавтобуса MERCEDES SPRINTER на 20 посадкових місць. Проте, у разі організації туру на 30-40 осіб, передбачається зміна мікроавтобуса на екскурсійний автобус Neoplan JetLiner або Van Hool T815.

Після розробки схеми маршруту авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» було здійснено його картографічне моделювання за допомогою сервіса Google-карти (рис. 2.2) з урахуванням оптимальних для руху туристичної групи варіантів проходження шляху автомобільним транспортом та економії часу.

Рис. 2.2. Картосхема маршруту археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» (Джерело: власна розробка автора)

Нерегулярні перевезення пасажирів у міжміському сполученні передбачається здійснювати транспортною компанією «TernopilAuto», що має відповідну ліцензію. Задля цього, між туристичним підприємством та транспортною компанією «TernopilAuto» повинен бути укладений договір на відповідні перевезення із зазначеними датами (<https://arenda-auto.ternopil.ua/283-mkroavtobus-mercedes-sprinter.html>).

У міжміському сполученні вартість пасажирського перевезення туристів на мікроавтобусі MERCEDES SPRINTER на 20 посадкових місць складає 15 грн./км.

У таблиці 2.2 представлений розрахунок відстані та час перебування туристів у дорозі під час маршруту авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Таблиця 2.2

Транспортне забезпечення археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Пункти маршруту	Відстань (км)	Вид транспорту	Час перебування в дорозі
П/К - ПП 1 ЗВ «Кривий Ріг-Головний» м. Кривий Ріг - ЗВ м. Тернопіль	850	Потяг	17 год. 47 хв.
ПП 1 - ПП 2 м. Тернопіль - с. Залізці	40	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.
ПП 2 - ПП 3 с. Залізці - м. Шумськ	95	Мікроавтобус	02 год. 30 хв.
ПП 3 - ПП 4 м. Шумськ - с. Кордишів	10	Мікроавтобус	00 год. 15 хв.
ПП 4 - ПП 5 с. Кордишів - м. Тернопіль	97	Мікроавтобус	01 год. 30 хв.
ПП 5 - ПП 6 м. Тернопіль - с. Глещава	48	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.
ПП 6 - ПП 7 с. Глещава - с. Теробовля	13	Мікроавтобус	00 год. 30 хв.
ПП 7 - ПП 8 с. Теробовля - м. Бучач	50	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.

Продовження таблиці 2.2

Пункти маршруту	Відстань (км)	Вид транспорту	Час перебування в дорозі
ПП 8 - ПП 9 м. Бучач - с. Нирків	44	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.
ПП 9 - ПП 10 с. Нирків - с. Більче-Золоте	35	Мікроавтобус	00 год. 45 хв.
ПП 10 - ПП 11 с. Більче-Золоте - с.мт. Скала-Подільська	33	Мікроавтобус	00 год. 45 хв.
ПП 11 - ПП 12 с.мт. Скала-Подільська (Чортківський район) -	45	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.
ПП 12 - ПП 13 м. Кам'янець-Подільський - с.мт. Меджибіж	135	Мікроавтобус	02 год. 00 хв.
ПП 13 - ПП 14 с.мт. Меджибіж - м. Хмельницький	40	Мікроавтобус	01 год. 00 хв.
ЗВ м. Хмельницький - ЗВ «Кривий Ріг-Головний» м. Кривий Ріг		потяг	14 год 30 хв.
ВСЬОГО автомобільне переміщення	685 км	-	14 год. 30 хв.

Джерело: власна розробка автора.

Відповідно до даних, представлених у таблиці 2.2, загальна відстань розробленого маршруту туру складає 685 км. Загальні витрати часу на подолання туристами маршруту (без урахування відпочинку, відвідування туристичних об'єктів, екскурсій тощо) - 14 год. 30 хв.

4. Характеристика розміщення туристів під час археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» (Додаток Г).

Розміщення туристів під час розробленого авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» здійснюється у готелі «У Поттера», готелях «Мандри», «Гала Готель», «Меджибізький Замок».

Розміщення у хостелі «У Поттера». Гостям пропонують двомісні та тримісні номери. В номерах два-три односпальних ліжка, загальні ванна кімната та туалет, умивальник. У номері є опалення, шафа / гардероб, вішалки для одягу. Мультимедіа та інтернет, безкоштовний Wi-Fi. На кухні можна скористатися мікрохвильовою піччю, тостером, чайником і холодильником. Вартість двомісного номера 600 грн./доба.

Готель «Мандри» - розміщення в двомісних, тримісних та люкс номерах. У номері 2-3 односпальні ліжка, є електричний чайник, холодильник, робочий стіл, опалення, туалет та ванна кімната в номері, фен, туалетне приладдя. Мультимедіа та інтернет, телевізор, кабельне ТБ, на території готелю є Wi-Fi. Ресторан, бар, конференц-зал. Вартість двомісного номера 450 грн./доба.

Готель «Гала Готель» пропонує туристам номери з односпальним та двоспальним ліжком, супутникове ТБ, душову кабінку та туалетне приладдя в номері. Номери з дерев'яним умеблюванням і паркетом, номери вирізняються барвистим декором. Також на території готелю є паркова зона зі скульптурами й альтанками, а також сауна. Стильний ресторан Poiret пропонує гостям американський, німецький, польський або балканський сніданок. Вартість двомісного номера 990 грн./доба.

Готель «Меджибізьський Замок» - до послуг гостей тераса, бар і відкритий сезонний басейн. Усі номери оснащені телевізором і супутниковими каналами, Wi-Fi надається безкоштовно. В усіх номерах є одяжна шафа, а в деяких - також є балкон. Щоранку гостям готелю у ресторані подають страви європейської та української кухонь. При готелі працює бар, на території готелю обладнаний дитячий ігровий майданчик. Вартість двомісного номера 650 грн./доба.

5. Харчування під час археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!». У ході туру сніданки та вечері передбачаються в ресторанних закладах готелів «Мандри», «Гала Готель» та «Меджибізький Замок» і входять до вартості проживання.

Під час маршруту організовується і пропонується харчування в наступних закладах:

День 2:

- обід у закладі «Три Миколи» м. Тернопіль (сирний крем суп, млинці з куркою, узвар), вартість обіду становить 120,00 грн./особа;
- вечеря у ресторані «Три Миколи» (печена картопля, салат овочевий з кінзою та горіховим соусом, морс), вартість вечері становить 140,00 грн./особа.

День 3:

- сніданок у закладі «Галич» (козацька пательня, кава/чай), вартість сніданку становить 130,00 грн./особа;
- комплексний обід у закладі «Золота підкова» с. Залізці (борщ український, картопля по-селянськи, чай), вартість обіду - 100,00 грн./особа;
- вечеря у закладі «Панська садиба» (картопляне пюре, відбивна куряча, салат цезар, компот), вартість вечері становить 120,00 грн./особа.

День 4:

- сніданок у закладі «Галич» (картопля смажена, кава), вартість сніданку становить 100,00 грн./особа;
- обід у ресторані «Вікторія» м. Бучач (українській борщ із салом та пампушками, вареники з картоплею й цибулею, м'ясні рулетики з грибами, компот), вартість комплексного обіду становить 130,00 грн./особа;

День 5: обід у кафе «Таня» (борщ з пампушками та овочева рагу, компот), вартість комплексного обіду становить 130,00 грн./особа;

День 6: обід у закладі «Стара фортеця» (грибний крем-суп, гречана каша з м'ясом, чай), вартість комплексного обіду становить 130,00 грн./особа;

День 7: обід у закладі «Fortune» (зелений борщ, салат «Цезар», чай), вартість комплексного обіду становить 130,00 грн./особа.

6. Програма археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

У таблицях 2.3-2.10 представлена програма розробленого археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Таблиця 2.3

Програма першого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
День 1		
Збір на залізничному вокзалі «Кривий Ріг - Головний» знайомство з гідом	20:00 - 20:58	
Відправлення ЗВ «Кривий Ріг-Головний» м. Кривий Ріг - ЗВ м. Тернопіль	20:58 - 13:47	

Таблиця 2.4

Програма другого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 2		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Прибуття залізничний вокзал м. Тернопіль,	13:47 - 14:00	
Відправлення ЗВ м Тернопіль - центр міста, обід у закладі «Три Миколи»	14:00 - 14:30	15
Оглядова екскурсія Тернополем - відвідування краєзнавчого музею - відвідування оглядової зони розкопок оборонної стіни Тернопільського замку	14:30 - 17:30	
Вечеря у ресторані «Три Миколи»	17:30 - 18:30	
Переїзд хостел «У Поттера»	18:30-18:45	2
Заселення у хостел «У Поттера» Вільний час	18:45 - 08:00	

З історією міста Тернопіль та його основними туристичними об'єктами туристи ознайомляться під час оглядової екскурсії, відвідають краєзнавчий музей, фортифікаційну споруду Тернопільський замок - пам'ятку архітектури національного значення зведеного у 1540 - 1548 роках, здійснять огляд зон розкопок оборонної стіни Тернопільського замку. (Додаток В, рис. В.1).

Таблиця 2.5

Програма третього дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 3		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Підйом, сніданок у закладі «Галич»	08:00 - 09:00	-
Переїзд м. Тернопіль - с. Залізці Зборівського р-ну	09:00 - 10:00	40
Участь в археологічному дослідженні старого кладовища біля костелу св. Антонія XVI-XVII ст.	10:00 - 12:30	-
Обід у закладі «Золота підкова» с. Залізці	12:30 - 13:30	90
Переїзд с. Залізці Зборівського р-ну - м. Шумськ	13:30-15:00	
Відвідування Шумського краєзнавчого музею	15:00 - 16:00	-
Переїзд Шумський краєзнавчий музей - с. Кордишів	16:00 - 16:15	10
Відвідування археологічних розкопок в с. Кордишів	16:15 - 17:30	
Переїзд с. Кордишів - м. Тернопіль	17:30 - 19:00	97
Переїзд до хостела «У Поттера»	19:00 - 19:15	6
Вечеря у закладі «Панська садиба»	19:15 - 20:00	-
Відпочинок в хостелі «У Поттера» Вільний час	20:00 - 08:00	

Відвідування волонтерської експедиції та участь в археологічному дослідженні старого кладовища біля костелу св. Антонія XVI-XVII ст. (с. Залізці),

пам'ятки архітектури XV століття, збудованого в стилі пізньої готики з елементами ренесансу (Додаток В, рис. В.2, В.3).

Шумський краєзнавчий музей ознайомить туристів з археологічними розкопками місць давнього городища, зразками посуду лійчастої, лендельської, трипільської культур, культур шнурової кераміки, кулястих амфор скіфського періоду, керамікою давньоруської культури та дасть можливість кожному туристу відчутти подих минулих століть та поринути у глибину віків.

Відвідування археологічних розкопок в селі Кордишів Шумського району - поховання від бронзової доби XV століття до нашої ери та давньоруської культури XIII століття. Співкування з членами експедиції Тернопільського обласного центру охорони та наукових досліджень пам'яток культурної спадщини, історичного факультету Тернопільського педуніверситету, а також науковими співробітниками ДП «НДЦ «ОАСУ» Інституту археології НАН України (Додаток В, рис. В.4).

Таблиця 2.6

Програма четвертого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 4		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Виселення з хостелу «У Поттера», сніданок у закладі «Галич»	08:00 - 09:00	
Переїзд м. Тернопіль - с. Глещева	09:00 - 10:00	48
Відвідування розкопок Могильника черняхівської культури	10:00 - 11:30	
Переїзд с. Глещева - с. Тербовля	11:30 - 12:00	13
Відвідування Тербовлянського замку	12:00 - 13:30	
Переїзд с. Тербовля - м. Бучач	13:30 - 14:15	50

Продовження таблиці 2.6

Обід у закладі «Вікторія»	14:15 - 15:00	
Відвідування Бучацький краєзнавчий музей - відвідування розкопок поблизу міської ратуші - Бучацький замок	15:00 - 18:00	
Переїзд готель «Мандри»	18:00 - 18:15	5
Заселення і вечеря у готелі «Мандри» Вільний час	18:50 - 08:00	

Відвідування розкопок Могильника черняхівської культури в с. Глещева, про перші поселення якого згадувалося в 1349 році. На території поселення археологами були знайдені матеріальні й культурні рештки давнього побуту, зокрема бронзові знаряддя праці, керамічні вироби, глиняний посуд. Розкопано курганне поховання кам'яної гробниці, де знайдено скляний посуд II-III ст.

Теребовлянський замок - укріплення, збудоване ще у 1630-х роках місцевим старостою Олександром Балабаном. Замова гора у Теребовлі має три фортеці, перший історичний замок був збудований у IX - X ст., найбільшої могутності цей град досяг за правління князя Василька Ростиславовича - правнука великого київського князя Ярослава Мудрого.

Місто Бучач - це унікальний історико-архітектурний комплекс, багатий культурними традиціями. Відвідування Бучацького районного краєзнавчого музею і археологічної експозиції, в якій зберігаються місцеві археологічні знахідки часів трипільської культури (IV-III тис. до н. е.), що знайдені в урочищі «Федір», що біля Бучача. Серед них знаряддя праці, предмети побуту та культури, які використовували первісні люди на території Бучачі.

Бучацький замок - пам'ятка архітектури всеукраїнського значення, збудований XIV-XV ст. В замку залишилися знайдені в розкопках гостинні

фрагменти церковної архітектури, збережені стіни, башти та бійниці датують XVI ст., в наріжниках місцями збереглись тесані камені.

Крім того, туристи мають можливість відвідати розкопки поблизу міської ратуші та території довкола Бучачі, які з 2021 року здійснює науково-дослідний центр «Охоронна археологічна служба України» Інституту археології НАН України.

Таблиця 2.7

Програма п'ятого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 5		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Підйом, сніданок у готелі, виселення	08:00 - 09:00	
Перейзд м. Бучач - с. Нирків	09:00 - 10:00	44
Відвідування Червоногородського замку - водоспаду на річці Джурин	10:00 - 12:00	
Перейзд с. Нирків - с. Більче-Золоте	12:00 - 12:45	35
Відвідування Печери-музею трипільської культури «Вертеба» с. Більче-Золоте, Борщівський район	12:45 - 14:30	
Обід кафе «Таня»	14:30 - 15:00	
Перейзд с. Більче-Золоте, Борщівський район - с.мт. Скала-Подільська Чортківський район	15:00 - 15:40	33
Огляд Скала-Подільського замку	15:40 - 17:00	
Перейзд с.мт. Скала-Подільська - м. Кам'янець-Подільський	17:00 - 18:00	45
Заселення та вечеря у «Гала Готелі» Вільний час	18:00 - 08:00	

Червоногородський замок - оборонна споруда біля зниклого колишнього міста Червоногорода, збудований в XIV ст. за старосвітською архітектурою, наразі збереглися лише дві, значно пошкоджені вежі.

Червоногородський (Джуринський) водоспад - гідрологічна пам'ятка природи місцевого значення в Україні, назва якого походить від назви давнього міста Червоногород, яке існувало поруч кілька століть тому. Входить до складу Національного природного парку «Дністровський каньйон». Має штучний характер. Є найвищим рівнинним водоспадом України.

Відвідування Музею трипільської культури в печері «Вертеба» с. Більче-Золоте, Борщівський район, де створено перший в Україні підземний музей трипільської культури. Екскурсійний маршрут, прокладений залами та коридорами печери, має довжину 1000 метрів. Відвідувачі мають змогу здійснити мандрівку підземним світом печери, познайомитися з матеріалами археологічних розкопок, оглянути діораму з трипільським посудом і кам'яними скульптурами, що зображують сцени життя трипільців у печері (Додаток В, рис. В.5).

За бажанням відвідувачів, можна здійснити спортивний спелеомаршрут (Додаток В, рис В.6).

Відвідування Скала-Подільського замку - археологічної пам'ятки голіградської групи фракійського гальштату. Це стародавня оборонна споруда, пам'ятка архітектури національного значення. На території замку розкопано великий культовий майданчик з жертвником, центру сакрального святилища VIII-IX ст. (Додаток В, рис. В.6, В.7)

Таблиця 2.8

Програма шостого дня археологічного туру

«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 6		
Підйом, сніданок виселення з готелю «Гала Готель»	8:00 - 09:00	

Продовження таблиці 2.8

<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Переїзд готель «Гала Готель» - центр міста	09:00 - 09:15	3
Відвідування екскурсії містом - Кам'янець-Подільська фортеця	09:15 - 13:00	
Обід «Стара фортеця»	13:00 - 14.00	
Переїзд м. Кам'янець-Подільський - смт. Меджибіж	14:00 - 16.00	135
Відвідування фортеці Меджибіж - археологічного об'єкту палеолітична стоянка в Меджибіж	16:00 - 18.00	
заселення та вечеря у готелі «Меджибіжський Замок» Вільний час	18:00 - 08:00	

Кам'янець-Подільська фортеця є складовою частиною Національного історико-архітектурного заповідника «Кам'янець», що належить до «7 чудес України». Побудована в XIV столітті як оборонна системи міста Кам'янець, колишньої столиці Подільського князівства XIV-XV ст., Подільського воєводства XV-XVIII ст., а далі Подільської губернії (1793-1925 рр.).

Археологічний об'єкт палеолітична стоянка в Меджибожі - археологічний об'єкт, розташований в околицях смт. Меджибіж Летичівського району Хмельницької області. Вік палеолітичної стоянки 400-450 тис. років, є найдавнішим поселенням давньої людини на території Східної Європи у період палеоліту. На території палеолітичної стоянки знайдено залишки фауни, сліди від вогнищ та кам'яні артефакти. Про існування палеолітичної стоянки на цій території було відомо ще понад 100 років тому.

Таблиця 2.9

Програма сьомого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 7		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Підйом, виселення, сніданок	08:00 - 09:00	
Відвідування екскурсії історичним містечком - Синагога 19 ст. - Єврейський некрополь - Троїцький костел - Миколаївська церква та дзвіниця - комплекс споруд млина	09:00 - 14:00	
Обід у закладі «Fortune»	14:00 - 15:00	-
Переїзд сmt. Меджибіж - залізничний вокзал м. Хмельницький	15:00 - 16:00	40
Вільний час	16:00 - 18:00	
Відправлення ЗВ м. Хмельницький - м. Кривий Ріг ЗВ «Кривий Ріг Головний»	18:19 - 08:57	

Туристи мають можливість здійснити екскурсію історичним містечком Меджибіж, який налічує майже 20 історико-архітектурних пам'яток, серед яких Свято-Миколаївська церква та дзвіниця, колонна каплиця, комплекс споруд млина XIX століття, Синагога 19 ст., Єврейський некрополь, Троїцький костел і багато інших туристичних об'єктів.

Таблиця 2.10

Програма восьмого дня археологічного туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

День 8		
<i>Програма туру</i>	<i>Тривалість</i>	<i>Відстань, км</i>
Прибуття в м. Кривий Ріг	08:57	

Загальна тривалість туру - 157 год. 00 хв.

Трансфер (загальне / міжміське автопереміщення) - 713 км (685 км)

Трансфер - 16 год. 30 хв.

Залізничне переміщення - 25 год. 40 хв.

Обід - 6 год.

Екскурсійна програма - 30 год. 00хв.

Вільний час та час на сон - 78 год. 50 хв.

Таким чином, було розроблено 8-денний археологічний тур «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!», надалі розрахуємо собівартість та витрати туру.

РОЗДІЛ 3. ЕКОНОМІЧНА СКЛАДОВА ВЛАСНО РОЗРОБЛЕНОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО ТУРУ «КОШТОВНОСТІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ: ВІД КАМІНЦІВ ДО ПАЛАЦІВ!»

3.1. Розрахунок кошторису витрат та собівартість розробленого авторського археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Склавши авторський археологічний тур «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» виникає потреба в дослідженні питання щодо формування витрат на організацію та здійснення туру. Задля цього прорахуємо кошторис витрат та собівартість туру, розглянемо основні статті витрат археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Для розрахунків нами враховуються вартість проживання у закладах розміщення (таблиця 3.1), вартість харчування (таблиця 3.2), витрат на екскурсійне та додаткове обслуговування туру (таблиця 3.3), витрати на транспортне забезпечення туру (таблиця 3.4).

Таблиця 3.1

Вартість проживання у закладах розміщення під час туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Заклад розміщення	Кількість туристів групи, осіб	Вартість проживання у 2-х місному номері «Стандарт», грн.	Кількість номерів	Кількість діб розміщення	Загальна вартість проживання групи, грн.	Вартість проживання 1 особи, грн.
Хостел «У Поттера»	19	1200,00 (за 2 ночі)	8	2	9 600,00	600,00
Готель «Мандри»	20	450,00	10	1	4 500,00	225,00
«Гала Готель»	20	990,00	10	1	9 900,00	495,00
Готель «Меджибізький Замок»	20	650,00	10	1	6 500,00	325,00
ВСЬОГО:					30500,00	1645,00

Розрахунок вартості харчування туристів під час туру представлено в таблиці 3.2.

Таблиця 3.2

Вартість харчування під час туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Заклад харчування	Кількість туристів групи, осіб	Вартість комплексного обіду, грн.	Кількість комплексних обідів	Загальна вартість харчування групи, грн.	Вартість харчування 1 особи, грн.
«Три Миколи»	19	120,00 (обід)	19	2 280,00	120,00
«Три Миколи»	19	140,00 (вечеря)	19	2 660,00	140,00
«Галич»	19	130,00 (сніданок)	19	2 470,00	130,00
«Золота підкова»	20	100,00 (обід)	20	2 000,00	100,00
«Панська садиба»	19	120,00 (вечеря)	19	2 280,00	120,00
«Галич»	19	100,00 (сніданок)	19	1 900,00	100,00
«Вікторія»	20	130,00 (обід)	20	2 600,00	130,00
«Таня»	20	130,00 (обід)	20	2 600,00	130,00
«Стара фортеця»	20	130,00 (обід)	20	2 600,00	130,00
«Fortune»	20	130,00 (обід)	20	2 600,00	130,00
РАЗОМ:				23 990,00	1 230,00

Джерело: власна розробка автора.

Отже, загальна вартість харчування 1 туриста під час туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!», складає 1 230,00 грн.

Витрати на транспортне забезпечення туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» пов'язані з орендою мікроавтобуса Mercedes Sprinter на 20 посадкових місць для перевезення пасажирів під час екскурсійного туру відповідно до украденого договору між туристичною фірмою та транспортною

організацію. Витрати на екскурсійне обслуговування туристів під час туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» представлено в таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Розрахунок витрат на екскурсійне обслуговування туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» (джерело: власна розробка автора)

№ з/п	Вид екскурсійного обслуговування	Вартість витрат на групу, грн.	Вартість на 1 особу, грн.
1	Оглядова екскурсія Тернополем; відвідування краєзнавчого музею; оглядова зона розкопок оборонної стіни Тернопільського замку	600,00	33,00
2	Археологічне дослідження старого кладовища біля костелу св. Антонія	500,00	27,00
3	Шумський краєзнавчий музей	360,00	20,00
4	Археологічні розкопки в с. Кордишів	360,00	20,00
5	Розкопки Могильника Черняхівської культури	720,00	40,00
6	Теребовлянський замок	безкоштовно	
7	Бучацький краєзнавчий музей Розкопки поблизу міської ратуші Бучацький замок	900,00	50,00
8	Червоногородський замок водоспад на річці Джурин	безкоштовно	
9	Печера-музей трипільської культури «Вертеба» с. Більче-Золоте	900,00	50,00
10	Скала-Подільський замок	720,00	40,00
11	Екскурсія містом Кам'янець-Подільський	500,00	27,00
12	Фортеця Меджибіж Археологічний об'єкт палеолітична стоянка в Меджибіж	540,00	30,00
13	Екскурсії історичним містечком Меджибіж	750,00	41,00
	Синагога 19 ст.; Єврейський некрополь; Троїцький костел; Миколаївська церква; дзвіниця; комплекс споруд млина	безкоштовно	
РАЗОМ:		6 850,00	378,00

Отже, загальна сума витрат на екскурсійне обслуговування під час авторського туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» складає 378,00 грн. на 1 туриста.

У таблиці 3.4 наведений розрахунок витрат на транспортне забезпечення авторського туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Таблиця 3.4

Витрати на транспортне забезпечення туру
«Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!»

Модель та марка транспортного засобу	Кількість туристів, осіб	Вартість за 1 км, грн.	Відстань у міжміському сполученні, км	Загальна сума витрат на групу, грн.	Сума на транспортне забезпечення 1 особи, грн.
Мікроавтобус Mercedes Sprinter (21 п.м.)	19	15,00	685	10 275	540,78
Потяг (Кривий Ріг - Тернопіль)	19	-	850	9 234,00	513
Потяг (Хмельницький - Кривий Ріг)	19		671	5 510,00	306,1
ВСЬОГО:				25 019,00	1389,93

Джерело: власна розробка автора.

Відтак, загальна сума витрат на транспортне забезпечення авторського туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» складає 1346,83 грн. на 1 туриста.

До додаткових витрат на обслуговування туру відносять:

1) *Страховку туристів:*

Туристична страховка складає 10 грн./день з одного туриста, оскільки туристів супроводжує гід, то на нього також розраховується страховка:

$$10 \text{ грн.} * 8 \text{ днів} * 1 \text{ чол.} = 80 \text{ грн. на 1 чоловіка}$$

$$10 \text{ грн.} * 8 \text{ днів} * 19 \text{ чол.} = 1520 \text{ грн. на групу}$$

2) *Витрати на їда під час туру:*

Заробітня плата їда складає 800 грн./день

$$800 \text{ грн.} * 8 \text{ днів} = 6400 \text{ грн.}$$

$$6400 \text{ грн.} : 18 \text{ чоловік} = 355,55 \text{ грн. на витрати на 1 туриста}$$

Також на їда сплачується *єдиний соціальний внесок (ЄСВ)*, який становить 22% від мінімальної заробітної плати на 01.01.2022 він становить 6500,0 грн. і сплачується щомісяця:

$$6500 \text{ грн.} * 22\% = 1430 \text{ грн.}$$

В місяць планується реалізувати як мінімум 2 тури:

$$1430 \text{ грн.} : 2 = 715 \text{ грн. на групу}$$

Отже, витрати групи на їда під час авторського туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» складають *7115 грн.*, ці ж витрати на 1 туриста складають – 395 грн.

Сплата Єдиного податку для 2 групи ФОП на 01.01.2022р. в м.Кривий Ріг складає 17 % від мінімального прожиткового мінімуму, який на 01.01.2022 складає 2481,10 грн.:

$$2481,10 \text{ грн.} : 17\% = 422 \text{ грн.}$$

Сплата єдиного соціального внеску (ЄСВ), який становить 22% від мінімальної заробітної плати на 01.01.2022 він становить 6500,0 грн. і сплачується щомісяця:

$$6500 \text{ грн.} * 22\% = 1430 \text{ грн.}$$

Загальна сума податку на місяць становить 1430 грн+422 грн=1852 грн.

Оскільки ми плануємо в місяць реалізувати як мінімум 2 тури:

$$1852 \text{ грн.} : 2 = 926 \text{ грн. на групу}$$

Прямі витрати (собівартість) туру складають – 94 279 грн.

Прямі витрати (собівартість) туруна 1 туриста складають – 5237,33 грн.

Непрямі витрати - 5% від собівартості (прямих витрат) – 4713,95 грн.

Нормальний прибуток - 7% від суми витрат споживача туру – 6599,53 грн.

Повна вартість тура групи складатиме – 107 233,5 грн.

Вартість археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» на одну особу складатиме – 5957,4 грн.

Отже, при складанні кошторису собівартості археологічного туру ми врахували основні калькуляційні статті, такі як витрати на перевезення, проживання, харчування, екскурсійне забезпечення, страховку туриста, непрямі витрати, а також податки та прибуток.

Розрахуємо та проаналізуємо значення прибутковості для археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!».

Маржинальний прибуток (МП) на одного туриста та прибутковість розрахуємо за формулами (3.1) та (3.2):

$$\text{МП} = \text{Ц}_{\text{тур}} - \text{ЗВ} \quad (3.1)$$

де МП - маржинальний прибуток; $\text{Ц}_{\text{тур}}$ - загальна ціна туру на одного туриста; ЗВ - змінні витрати на одного туриста.

$$\text{Пр} = \text{МП} - \text{ПВ} \quad (3.2)$$

де Пр – прибутковість; МП - маржинальний прибуток; ПВ – постійні витрати.

Розрахунок прибутковості для археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» на 18 осіб представлено в таблиці 3.5.

Таблиця 3.5

Розрахунок прибутковості для археологічного туру на 18 осіб

К-сть туристів	Виручка	Постійні витрати	Змінні витрати	Загальні витрати	Маржинальний дохід	Прибуток
0	-	3282	-	3282	-3282	-3282
1.	5957,4	3282	5237,7	8519,7	719,7	-2562,3
2.	11914,8	3282	10475,4	13757,4	1439,4	-1842,6
3.	17872,2	3282	15713,2	18995,2	2159,1	-1122,9
4.	23829,6	3282	20950,9	24232,9	2878,8	-403,2
5.	29787,1	3282	26188,6	29470,6	3598,5	316,4
6.	35744,5	3282	31426,3	34708,3	4318,1	1036,1
7.	41701,9	3282	36664,0	39946,0	5037,8	1755,8
8.	47659,3	3282	41901,8	45183,8	5757,5	2475,5

Продовження таблиці 3.5

9.	53616,7	3282	47139,5	50421,5	6477,2	3195,2
10.	59574,1	3282	52377,2	55659,2	7196,9	3914,9
11.	65531,5	3282	57614,9	60896,9	7916,6	4634,6
12.	71488,9	3282	62852,6	66134,6	8636,3	5354,3
13.	77446,3	3282	68090,4	71372,4	9356,0	6074,0
14.	83403,7	3282	73328,1	76610,1	10075,7	6793,7
15.	89361,2	3282	78565,8	81847,8	10795,4	7513,3
16.	95318,6	3282	83803,5	87085,5	11515,0	8233,0
17.	101276,0	3282	89041,2	92323,2	12234,7	8952,7
18.	107233,4	3282	94279,0	97561,0	12954,4	9672,4

Отже, як видно з таблиці 3.5 маржинальний дохід є позитивним вже при наявності 5 туристів в турі, якщо в групі 4 чоловіка і менше, то прибуток буде від'ємним, що означатиме збиток. Відповідно, даний тур буде приносити прибуток, якщо в турі буде 5 та більше осіб.

Проведемо маржинальний аналіз, результати якого будуть представлені в таблиці 3.6, розрахунки коефіцієнту маржинального прибутку здійснено за формулою (3.3):

$$K_{MD} = MD / V_{\text{туру}} \quad (3.3)$$

де K_{MD} - коефіцієнт маржинального доходу; MD - маржинальний дохід; $V_{\text{туру}}$ - вартість туру.

Таблиця 3.6

Маржинальна рентабельність туру

Показники	На групу 18 осіб
Ватрість туру	5957,4
Змінні витрати	5237,72
Маржинальний дохід	719,7
Коефіцієнт маржинального доходу	0,12
Маржинальна рентабельність	12%

Отже, з вищеподаних розрахунків ми можемо зауважити, що рентабельність туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» складає 12%. Вказаний показник свідчить про те, що розроблений туристичний продукт є прибутковим та економічно рентабельним для впровадження туристичним підприємством.

3.2 Аналіз шляхів зниження витрат собівартості туру

Однією з головних цілей розвитку різних видів туризму є підвищення конкурентоспроможності на ринку послуг. Популяризації серед туристів потребує і археологічний туризм, це можливе через впровадження та включення в такі тури нових (ексклюзивних) археологічних місць, використання всіх технологічних можливостей просування туру, забезпечення рекламою та використання популярних сервісів щодо піару турів.

Результатом діяльності суб'єкта туристичної діяльності є сформований туристичний продукт, а його собівартість - це сукупність усіх понесених витрат, пов'язаних з його комплектуванням. Собівартість прямо залежить від вартості послуг, що надаються туристам. Тобто від самих організацій, що пропонують свої «внески» до туру. Також це залежить безпосередньо від кількості туристів, що відвідують тур - чим більша група туристів в турі, тим нижча собівартість та вартість туру.

Що стосується саме археологічних турів, існує декілька шляхів, щодо зменшення їх собівартості:

1. Чим більше продажів - тим менше фінансове навантаження. При більшій кількості реалізації турів будуть зменшуватися непрямі витрати на один тур. Цю проблему вирішує кількість туристів, чим більше туристів - тим менші транспортні витрати, витрати на екскурсійне обслуговування групи тощо, а отже будуть зменшуватися і непрямі витрати туру.

2. Оптимізація складових обслуговування археологічних турів. Можливе зниження змінних витрат через домовленості щодо зниження вартості проживання, харчування, транспорту. Якщо будуть угоди про постійні послуги в цих закладах та компаніях, то можливі певні домовленості щодо оформлення дисконту, отримання знижок саме для вашого турпідприємства.

Також задля зниження витрат, туристам можна запропонувати тур, у якому проживання у готелях замінити проживанням у наметах (наметових містечках), тож і витрати на розміщення туристів будуть зменшуватися. Таке розміщення може бути досить влучним саме для такого туру, тому що буде завдавати ще й потрібного настрою туристам. Крім того, таке розміщення дає можливість знизити собівартість туру через економію на харчуванні. При організації наметових таборів потребу у ресторанах можна виключити, а готувати смачні страви на вогнищі, що буде романтичніше і смачніше ніж у кафе.

Домовленості з гідами та екскурсоводами також мають можливість знижувати собівартість туру. Якщо працювати з постійними гідами та користуватися постійно їх послугами, то таким чином ми будемо розширювати клієнтську базу гіда та просувати, майже рекламувати, його послуги. На цій основі можна домовлятися про надання знижок і для наших туристів.

Економія на транспортних засобах можлива при заміні транспортного переміщення по маршруту - пішохідними екскурсіями по місту, тобто якщо є такі можливості, то цим варто скористатися і по-можливості, теж знизити витрати.

3. Перейдемо власне до непрямих витрат. Багато зовнішніх факторів у світі призвели до того, що наразі більшість підприємств, що працювали онлайн, переходять на дистанційну роботу, створюючи сторінки своїх компаній у соціальних мережах, просуваючи через них свою продукцію, працюють з різних куточків світу. Туризм це теж не обійшло, тому зараз є багато туристичних компаній, що працюють дистанційно та мають змогу не орендувати офіс. Такі можливості безпосередньо дають можливість зменшувати витрати за рахунок

оплати оренди, а відповідно витрати на облаштування офісу, на комунальних послугах, на ремонті та купівлі меблів, на звичайній канцелярії та технічному обладнанні.

Усі перераховані шляхи зниження витрат на собівартість туру, в першу чергу не повинні знижувати якість послуг в організації туру, знижувати комфорт та привабливість туру. Отже, туристичне підприємство повинно зважувати, що є основними чинниками підвищення вартості туру, яким шляхом його можна знизити та як зробити це так, щоб якість туру не знижувалася. Рішення щодо оптимізації є досить важкими та глобальними, тож робити це треба поступово та розсудливо, переглядати усі варіанти створення продукції (туру), що буде цікаве багатьом туристам та буде мати високу конкурентоспроможність серед інших туристичних підприємств на туристичному ринку.

Консультант з економіки _____ Коровіна О.В.

ВИСНОВКИ

За результатами комплексного дослідження особливостей організації та перспектив розвитку археологічних турів у Світі та Україні, автор здійснив наступні теоретичні та практичні висновки:

1. У сучасній науковій літературі не існує єдиного визначення археологічного туризму, це порівняно молодий напрямок туризму, елементи якого знаходять своє відображення в суміжних видах туризму: культурно-пізнавальному, науковому, історичному, етнографічному, спелеотуризмі, релігійному туризмі тощо. Узагальнивши деякі визначення та враховуючи те, що він є одним з підвидів культурно-історичного туризму, було сформульоване і запропоноване наступне визначення:

«Археологічний туризм - це туризм, метою якого є відвідування туристами історичних місць, ознайомлення з первісними пам'ятниками культури, поїздки у складі експедицій разом з професійними археологами та істориками, споглядання або участь в археологічних розкопках та інших наукових дослідженнях тощо».

Щодо поділу об'єктів археологічної спадщини, виділяють наступні види: археологічні та історичні об'єкти, об'єкти архітектури, містобудування, монументального мистецтва, садово-паркового мистецтва, ландшафтні об'єкти, об'єкти науки й техніки.

За функціональним призначенням визначають певні групи пам'яток археології: пам'ятники похоронного виду, ритуальні чи культові пам'ятники, побутові пам'ятники, поселенські археологічні пам'ятки, петрогліфи.

За метою, місцем перебування та використаного інвентарю виділяють наступні різновиди археологічного туризму: підводний археологічний туризм, спелеоархеологічний туризм та біблійний археологічний туризм.

2. Археологічний туризм має давню історію свого становлення та розвитку. Еволюція становлення та поширення археологічного туризму сягає стародавніх часів, коли люди почали включати стародавні речі й об'єкти в систему своєї культури, наділяючи їх магічними властивостями; потім, з метою заволодіння раритетами та колекціонуванням коштовностей, в Римі були започатковані перші грабіжницькі розкопки. Накопичення археологічних знахідок призвело до появи в XVI ст. нового фаху - антикварія (знавця старожитностей), а доба становлення археології (XV-XVII ст.) отримала назву – антикварна, поступово створивши передумови і надавши поштовх до виникнення археології як токової.

В історії археологічних досліджень України виділяють декілька періодів: період первинного накопичення матеріалу та перших узагальнень, період культуротворення та добу незалежності.

3. Відмінна риса археологічного туризму від інших видів туризму - це споглядання, можливість участі туристів у польових археологічних розкопках або інших наукових дослідженнях, спілкування з науковцями та дослідниками, відвідування історичних місць, ознайомлення туристів з первісними пам'ятниками культурної спадщини тощо.

Для успішної реалізації турів археологічної спрямованості, потрібно враховувати певні вимоги щодо транспортного забезпечення (трансферу), організації проживання та харчування в польових умовах або по маршруту туру, теоретичну підготовку (навчання) туристів щодо археологічних розкопок, анімаційне та екскурсійне забезпечення по маршруту тощо.

4. Щодо місць відвідування, археологічні тури туристам пропонують Ізраїль, Єгипет, Ліван, Індія, Монголія, Ірак, Мексика, Перу та інші країни світу. В Європі археологічний туризм поширений в Греції, Німеччині, Швейцарії, Іспанії, Франції, Англії, Ірландії, Швеції, Чехії, Шотландії, Австрії, Італії тощо.

В Україні археологічний туризм набуває популярності, найбільшої уваги туристів привертають пам'ятки найдавнішої історії людства, зокрема, первісної археології, відвідування місцевостей, пов'язаних з археологією та археологічними розкопками: Херсонес Таврійський, Ольвія, Тіра, Кам'яна Могила, Аккерманська фортеця, Черняхівське поселення, серед відомих та досліджуваних городищ та стоянок виділяють Білівське давньоруське городище, Олевське городище, стоянку Міра, Межиріцьку палеолітичну стоянку; Новоолександрійський кромлех, Трипільську культуру тощо.

5. Було розроблено авторський 8-денний археологічний тур «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!», що передбачає огляд та ознайомлення туристів з найвідомішими археологічними пам'ятками та місцинами Тернопільщини, участь в археологічних дослідженнях, спостереження за роботою істориків та археологів в дослідженні «археологічних надр».

6. Проведені розрахунки показали, що вартість розробленого 8-денного археологічного туру «Коштовності Тернопільщини: Від камінців до палаців!» становить – 5957,4 грн., маржинальний дохід є позитивним вже при наявності 5 туристів в турі, рентабельність туру складає 12%. Вказані показники свідчать про те, що розроблений туристичний продукт є прибутковим та економічно рентабельним для впровадження туристичним підприємством.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Аккерманська фортеця - КП "Фортеця". URL : <http://akkerman-fort.com>
2. Андрієвський О. Найцікавіші археологічні знахідки 2021-го року: Зброя, мумії, скарби. URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3376756-najcikavisi-arheologicni-znahidki-2021-go-roku-zbroa-mumii-skarbi.html>
3. Археологический туризм в Украине и во всех странах мира. URL : <https://travelluxtour.info/vidy-turizma/arheologicheskij-turizm/>
4. Археологія доби українського козацтва XVI-XVIII ст. : навч. посіб. / Телегін Д. Я. та ін. Київ : ІЗМН, 1997. 336 с.
5. Археологія: від джерел до реконструкцій : зб. наук. пр. / Акимов Д.В. та ін. Київ : ІА НАН України, 2011. 250 с.
6. Британська відповідь Тутанхамону. Археологи знайшли унікальне поховання. URL : <https://www.bbc.com/ukrainian/news-48225054>
7. Величко В. В. Організація рекреаційних послуг : навч. посіб. Харків: Харківський національний університет міського господарства ім. О.М. Бекетова, 2013. 202 с.
8. Винокур І. С., Телегін Д. Я. Археологія України : підруч. для студ. іст. спец. ВНЗ. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2008. 479 с.
9. Воронін. Н. Кладовище безголових. У Британії знайшли дивне давньоримське поховання. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46867541>
10. Герасименко В. Г. Оцінка туристично-рекреаційного потенціалу регіону : монографія. Одеса : ОНЕУ, 2016. 262 с.
11. Дніпровська археологічна експедиція. URL: <https://www.radiosvoboda.org>
12. Експериментальна археологія : завдання, методи, моделювання : зб. наук. пр. / за ред. О.П. Моця. Київ, 2011. 380 с.
13. Інститут археології НАНУ. URL : <https://iananu.org.ua/>
14. Карягін Ю. О., Тимошенко З. І., Демура Т. О., Мунін Г. Б. Маркетинг турпродукту : підручник. Київ : Кондор, 2009. 318 с.
15. Кепі Д.В. Зарубіжний досвід популяризації пам'яток археології та його використання для потреб туризму в Україні : *Туристично-краєзнавчі дослідження*. Випуск 2. Київ : ЧП Кармаліта, 1999. С. 540-549.
16. Кіптенко В. К. Менеджмент туризму : підручник. Київ : Знання, 2010. 502 с.

17. Кляп М. П., Шандор Ф. Ф. Сучасні різновиди туризму : навч. посіб. Київ : Знання, 2011. 334 с.
18. Корвін-Піотровський О.Г. Інститут Археології. Енциклопедія сучасної України : у 30 т. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020.
19. Корнус А.О., Сюткін С.І. До кадастру туристичних ресурсів областей України. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. 1999. Випуск 2. С. 250-262.
20. Кравченко Е. «Городище Херсонеса Таврійського». URL : <https://www.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=6866>
21. Крижицький С. Д., Зубар В. М., Русяєва А. С. Античні держави Північного Причорномор'я : монографія. Київ : Альтернативи, 1998. 352 с.
22. Культурна спадщина України. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/kulturna_spadshchyna_orenda_pptx.pdf
23. Курінний П. Історія археологічного знання про Україну : навч. посіб. Полтава : Український вільний ун-т, 1994. 140 с.
24. Любіцева О. О., Третяков О. В. Типізація дестинацій. *Географія та туризм* : 2012. Вип. 17. С. 3-9.
25. Мазаракі А.А. та ін. Туристичні дестинації (теорія, управління, брендинг) : монографія. Київ : КНТЕУ, 2013. 388 с.
26. Мальська М. П., Антонюк Н.В, Ганич Н.М. Міжнародний туризм і сфера послуг : навч. посіб. Київ : Знання, 2008. 661 с.
27. Маньковська Р.В. Туризм як складова сучасної культури України (на прикладі археологічних пам'яток півдня України). *Краєзнавство* №1-4. 2006. URL : <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/6150>
28. Мирош М. В. Пам'ятки археологічної спадщини Львівської області як чинник розвитку туризму в регіоні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Географічні науки. 2016. №5. С. 115.
29. Мирош М., Роїк О. Про поняття археологічного туризму. *Сталий розвиток - стан та перспективи* : матеріали міжнародного наукового симпозиуму SDEV'2018, (Львів-Славське, Україна, 28 лют.-3 бер. 2018 р.). Львів: Панорама, 2018. С. 318-321.
30. Науково - дослідний центр "Рятівна археологічна служба". URL : <https://bukoda.gov.ua/>
31. Національний науково-природничий музей НАНУ. URL : <https://museumkiev.org>

32. Озіра О. Історико-археологічний туризм. URL : https://ozi.pp.ua/istoriko-arheolohichnij-turizm_14122/
33. Оленовський М.Л. Археологічні туристичні ресурси Херсонщини. *Туристично-краєзнавчі дослідження*. 1999. Випуск 2. С. 472-484
34. Пазенок В.С., Федорченко В.К. Філософія туризму : навч. посіб. Київ: Кондор, 2004. 268 с.
35. Про охорону археологічної спадщини : Закон України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2000, № 39, ст. 333. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
36. Селевко В.Б., Фомін М.В. Археологічний туризм як перспективний напрям розвитку активно - пізнавального туризму в Україні. *Туристичний бізнес : Світові тенденції та пріоритети*. Матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції з нагоди 10-річчя кафедри туристичного бізнесу (20 листоп. 2015 р.). Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2015. С. 230-234.
37. Смолій В.А, Федорченко В.К., Цибух В.І. Довідник з туризму. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2006. 372 с.
38. Спадщина предків : культурно-історичний портал. URL : <https://spadok.org.ua>
39. Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Греції. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Греції
40. Список об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО в Європі. URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/Список_об'єктів_Світової_спадщини_ЮНЕСКО_в_Європі#Грузія
41. Степанчук В.Н. Нижний и средний палеолит Украины : монографія. Чернівці: Зелена Буковина, 2006. 463 с.
42. Терський С. В. Оборонний комплекс княжого міста Пересопниці. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка" : Держава та армія*. 2008. № 634. С. 8-17.
43. Тихонова Т.Ю., Кіреєнкова Є.В. Археологічна спадщина та шляхи її інтеграції в сучасні суспільні процеси. *Світові цивілізації*. 2016. Том 1, №4. URL: <https://wcj.world.ru/PDF/15MZ416.pdf>.
44. Тіра: 5 фактів про одне з найдавніших міст світу, яке знаходиться в Україні. URL : <https://coma.in.ua/30501>

45. Толочко П.П. Інститут археології НАН України. Енциклопедія історії України : у 10 т. Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е - Й. С. 481-672 с.

46. Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т. Археологія та стародавня історія України : курс лекцій. Київ : Либідь, 1992. 376 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Рис. А.1. Таємнича могила у Перу

Рис. А.2. Алея сфінксів у Луксорі

Рис. А.3. Статуя ацтекської цариці у Веракрусі

Рис. А.4. Малюнок дикої свині, о-в Сулавесі, Індонезія

Рис. А.5. Петрогліфи археологічного ландшафту Тамгали, Казахстан

Рис. А.6. Афіни, Греція

Продовження додатку А

Рис. А.7. Олімпія, Греція

Рис. А.8. Дельфі, Греція

Продовження додатку А

Рис. А.9. Кладовище безголових, Великобританія

Рис. А.10. Давньоримський театр у Франції

Рис. Б.1. Херсонес Таврійський

Рис. Б.2. Ольвія

Рис. Б.3. Тіра

Рис. Б.4. Кам'яна могила

Продовження додатку Б

Рис. Б.5. Кам'яна могила

Рис. Б.6. Аккерманська фортеця

Рис. В.1. Розкопки оборонної стіни Тернопільського замку

Рис. В.2. Костел св. Антонія XVI-XVII ст. (с. Залізці)

Продовження додатку В

Рис. В.3. Розкопки біля Костел св. Антонія XVI-XVII ст. (с. Залізці)

Рис. В.4. Археологічні розкопки в селі Кордишів

Продовження додатку В

Рис. В.5. Печера-музей трипільської культури «Вертеба» с. Більче-Золоте

Рис. В.6 Печера-музей трипільської культури «Вертеба» с. Більче-Золоте

Рис. В.6. Скала - Подільський замок

Рис. В.7. Скала - Подільський замок

Рис. Г.1. Хостел «У Поттера»

Рис. Г.2. Готель «Мандри»

Продовження додатку Г

Рис. Г.3. «Гала Готель»

Рис. Г.4. «Меджибізький Замок»